

Domonkos István

Életrajz

Domonkos István szikár alkatú, határozott és pontos idős úr, aki megörökölt rákospalotai családi házában lakik. A házra kívül-belül ráférne egy felújítás, látszik, hogy gazdája soha nem a pénzt tartotta legfontosabbnak, inkább az elveket.

Tartalom:

Nagyszüleim

APÁM: DOMONKOS MIKSA

Ifjúkora 1918-ig

A két háború között: 1918-1938

Háborús évek: 1939-1945

1945 után

AZ ÉN ÉLETEM: DOMONKOS ISTVÁN

Iskolai évek, 1938-ig

Munkaszolgálat és háború: 1938-1945

1945 után

Családomról

Nagyszüleim

Apai nagyszüleim, Fleischmann Mór és Kalisch Rozália 1889. április 2-án kötöttek házasságot. Az esküvő Vágvecsén^[i] volt, ahol a dédapám, Kalisch György és családja élt. A Fleischmann család ebben az időben Zsámbékon^[ii] lakott, ahol a másik dédapám, Fleischmann Joachim, rabbiként működött. Mór Abonyban^[iii] született 1858-ban, és még gyerek volt, amikor a család Zsámbékra költözött. Hogy a nagyanyám mikor született, azt nem tudom, csak azt, hogy 1942-ben halt meg.

A Kalisch Rozáliával kötött házasság a második volt Fleischmann Mór számára. Első feleségét Rosenberg Katinak hívták. Egy fiuk volt, Miklós, aki a válás után az anyjánál maradt. Később, nem tudom, mikor, Miklós a nevét Fleischmannról Mészárosra magyarosította. Semmi többet nem tudok apám féltestvéréről.

Fleischmann Mór kereskedő volt, igen szerény körülmények között éltek Budapesten. A házasságkötés után egy évvel, 1890-ben megszületett apám, Miksa. Nagyapám és nagyanyám házassága mindössze nyolc évig tartott, mert nagyapám 1897-ben, 39 éves korában meghalt.

Az anyai nagyszüleimet nem ismertem, még azt se tudom, hogy anyám, Rózsa Gabriella, pontosan mikor született.

APÁM: DOMONKOS MIKSA

Ifjúkora 1918-ig

Édesapám elemibe zsidó felekezeti iskolába járt, utána elvégezte a polgárit^[iv], és utána a Kereskedelmi Akadémiát, a KERAK-ot. A Kereskedelmi Akadémia igen magas színvonalú iskola volt, érettségit adott, több nyelvet tanítottak, és inkább a praktikum felé irányult. Ezért okos zsidó szülők szívesen adták ide a gyerekeiket. A nagyanyám akkor már egyedül nevelte apámat, de nem tudom, miből éltek. Azt tudom, hogy szerényen éltek, és a nagyanyám vallásos volt, kóser háztartást vezetett. Apám egyáltalán nem volt vallásos. Azt hiszem, ösztöndíjat kapott valamilyen zsidó szervezettől. Ezt onnan sejtem, hogy egy tanfelügyelőtől nagyon értékes zsidó témájú könyveket kapott, továbbá egy tizenegy kötetes sorozat Goethét gót betűkkel^[v]. Ezenkívül egy öt-vagy hatkötetes Heinét ugyancsak gót betűkkel.

Miután apám elvégezte a Kereskedelmi Akadémiát, két évet kint töltött Németországban egy műszaki főiskolán. Ezzel szerezte meg azt a jogosultságot, hogy hadmérnök lehetett, és a lehetőséget, hogy polgári állást szerezzen. Perfekt német volt, abszolút tárgyalóképes, jó megjelenésű. Valószínűleg ennek is szerepe volt abban, hogy a Caterpillar^[vi] cég vele állapodott meg, hogy bevezesse Közép-Európába az amerikai lánc talpas traktort, ami akkoriban óriási újdonság volt. Apám az egész közép-európai terjesztésben jelentős szerepet játszott. Valamikor ebben az időben, 1910 körül magyarosította nevét Domonkosra, mert zsenírozta a Fleischmann név.

Közben 1911-ben be kellett vonulnia az egyéves önkéntes szolgálatra karpaszományosként^[vii]. Egy műszaki alakulathoz, a „Kraftfahrtruppe”-hoz (gépkocsizó alakulat) került, pedig nem is voltak lánc talpasok, azokat csak az első világháború alatt vezették be az angolok. De ő nem csak a lánc talpas gépek szakembere volt, autó szakos is volt, németül nagyon jól tudott, ami a Monarchia hadseregében számított, ezért rábíztak egy alakulatot.

1912-től már ismét a Caterpillar cégnél volt, saját irodája volt, jó fizetést kapott. Amikor kitört az első világháború, azonnal behívták a rábízott gépkocsi- vagy egyéb szállítóállománnyal együtt - tehát azzal az eladatlan traktorral vagy gépkocsival, ami nála volt. A hatóság összeszedte az elérhető szállítóeszközöket, és annak a csapat testnek adták, amelyikhez ő tartozott. A Caterpillar nem tudott mit tenni, háború volt. Hiába nem volt még hadviselő fél Amerika. Apámra bíztak egy gépkocsizó szállító egységet. Karpaszományosként vonult be, de hamarosan megkapta a zászlós rangot, és a háború végén mint főhadnagy szerelt le. Az olasz fronton volt, és alakulata elsősorban szállítást végzett a fronton. Mivel egy rendkívül nehéz hegyi terepen kellett dolgozni, és még lőttek is rájuk, a munka nagyon sok áldozattal járt. Apám többször megsebesült, és **egy csomó kitüntetéssel szerelt le** a háború végén.

Már a háború előtt sportolt, egy Lovas nevezetű kiváló vívómester^[viii] mellett tanult, és kitűnő vívó lett. Indították is kisebb versenyeken, és nem egy alkalommal párbajozott. Egyszer az apámmal mentünk valahová, és az utcán mutatott egy embert, aki kacskán tartotta a bal kezét. Azt ő vágta meg, mondta. A könyökvágást Lovas mestertől tanulta. A háború idején is tréningben akart maradni, ezért ott is gyakorolta a vívólépéseket és a kardforgatást, erről egy kép is van. 1918-ban,

amikor a front összeomlott Olaszországban, a Piavénél, az apámnak sikerült megúsznia a fogságba esést és hazajött.

A két háború között: 1918 - 1938

Az **első házasságát** közvetlenül az első világháború után, 1918-ban kötötte. Édesanyám akkor olyan tizennyolc éves lehetett. Nagyon szép asszony volt. 1919-ben megszületett az első gyerek, Péter, 1921-ben születtem én, és 1923-ban a kishúgom, Anna. Átvészelték a forradalmakat, pedig apámat egyszer még a Magyar Vörös Hadseregbe[ix] is behívták katonának. Nem akart menni, erre jött érte két szuronyos vöröskatona, és kivitték Gödöllőre, a főhadiszállásra. Ott egy bizottság elé állították azzal, hogy maga szakember, a műszaki alakulatoknál kell hogy szolgáljon. Azzal húzta ki magát, hogy a kisgyereke miatt nem tud állandóan ott lenni, és azt kérte, hogy a felesége meg a gyereke is vele lehessen. Megengedték, és a gödöllői királyi kastélyban kapott egy tiszti szobát. Ahogy ő mondta, szolgált, megtette a kötelességét, mert nem is tehetett mást, de a Vörös Hadsereg egyenruháját sose vette föl. A forradalmak után a Honvédelmi Minisztériumból, Horthy minisztériumából elismerést kapott, és felvették abba a tartalékos tiszti állományba, amelyet aztán időnként behívtak gyakorlatra. Emlékszem, hogy életünk folyamán többször volt bent.

Szüleim házassága a huszas évek elején, a **három gyerek születése** után megromlott és szétváltak. Olyan megjegyzéseket hallottam néha apámtól, hogy a nagyanyám állandóan viszályt szított közte és a fiatalasszony között, és emiatt romlott volna meg a házasság. Tudomásom szerint anyám nem házasodott újra. Húgommal a szüleinél, a Rózsa családban élt, valahol a Lehel út környékén laktak, és volt egy elég jól menő, bádogárut előállító üzemük. A Rózsa család jómódú volt. Miután szüleim elváltak, soha nem találkoztam az édesanyámmal. A húgommal, aki vele élt, körülbelül olyan tizen-nem-tudom-hány éves korom körül már elkezdtünk összejárni. De nem mesélt a Rózsa-családról, nem is kérdeztük. Annyit tudok, hogy a húgom jól érezte magát otthon. Tudomásom szerint tartásdíjat az apámnak nem kellett fizetnie, talán a tehermegosztás miatt, hiszen a két fiú az apámnál maradt.

Miután elváltak, anyám a család saját üzemében dolgozott, az irodai munkát végezte. Arról nem tudok, hogy szerzett-e valamilyen iskolát. Anna húgom elvégezte a négy polgárit, erre később úgy tudom már nem volt lehetőség. A családnak sem ment már akkor nagyon jól a zsidótörvényes megszorítások miatt. Anna húgom valami papírüzemben dolgozott, ahol zacskóragasztást vagy hasonló primitív munkát végzett. Addig volt ott, amíg 1944-ben elkezdtek a budapesti zsidó nőket is összeszedni[x]. Akkor édesanyjával együtt vitték el. De talán a szerencséjére, mondhatom, elszakadtak egymástól. Édesanyámat, ahogy én tudom, nem a gyalogmenetbe[xi] osztották be, hanem egy uszályba tették, amivel a Dunán akarták fölvenni őket. Állítólag ez az uszály elsüllyedt [xii]. Hogy ez szándékos volt-e, vagy találat érte, azt nem tudom. A benne lévő nők odavesztek.

1925-ben apám újra házasodott. A **második feleség** neve Szabó Stefánia. Nem tudom, mikor született, mert titkolta. Tudomásom szerint újsághirdetés alapján ismerkedtek meg. Mostohaanyám akkor özvegy volt. Az első házasságából nem volt gyereke, a másodikban pedig nem akartak már. Első férje a nagy Herzl család[xiii] valamelyik sarja volt, ha jól emlékszem, Herzl Fülöp. A tőzsdén nagyon meggazdagodott, majd amikor a budapesti tőzsde összeomlott, akkor a veszteségei miatt öngyilkos lett. Valószínűleg ő hirdetett, az apám felfigyelt rá, összeismerkedtek, és az apám látta a gazdagságot. A mostohaanyámnak, amikor összeházasodtak, még volt vagyona, az Ó utcában volt egy bérháza. Az Ó utcai ház első emelete volt a mostohaanyámé, a többi kiadta.

Ez egy szép négy- vagy ötszobás lakás volt, gyönyörű csillárokkal. A csillárokra emlékszem, mert apám kettőnket kézen fogva elvitt bemutatni a leendő anyukának, hogy mi a véleménye. Nagyon rendesen kellett viselkednünk. A mostohaanyánkkal jól kijöttünk, soha semmi konfliktus nem volt. Nagyon gondoskodó volt, a betegeskedő gyerekeket nagyszerűen tudta ápolni, nagyon vigyázott ránk. Anyukának szólítottuk. A cseléd és a mostohaanyám között is általában jó viszony volt. Az ételkészítésnél a mostohaanyámnak volt döntő szerepe, és azt hiszem, a bevásárlásnál is. A cselédek általában inkább takarítottak, mostak, vasaltak, a fűtés körüli teendőket látták el. Apám sokkal kevesebbet törődött velünk, a munkája is elszólította. Nem tudom, hogy a mostohaanyám milyen iskolát végzett, de végig háztartásbeli volt. Nagyanyám akkor is velünk lakott, de a második feleségnél nem szíttott viszályt. Mire a második feleség megérkezett, addigra valószínűleg a nagymama tanult az előzőből. Mert amikor szétesett az első házasság, akkor látta, hogy ennek bizonyos mértékig ő is oka volt.

Kezdetben minden csupa szép és jó volt. Aztán rosszabb viszonyok jöttek, jött a nagy **gazdasági világválság**^[xiv], el kellett adni a házat. Akkor még apám nem kapott újra megbízást a Caterpillar cégtől, hanem egy olajkereskedő vállalatnál dolgozott mérnökként, elég gyenge fizetésért. A Caterpillar céggel ugyanis az első világháborúban megszakadt a kapcsolat. Aztán az amerikaiak valószínűleg bizalmatlanok voltak, és csak a harmincas évek elején jöttek újra, de már csak úgy, hogy kellett egy tőkés háttér. Ez az ausztriai Steyr Művek lett. Tehát az apám munkaadója tulajdonképpen az ausztriai Steyr Művek volt. Addig, az 1918 és 1930 közötti időszakban, tehát a második házasság kezdetén is nagyon gyengén keresett. Ráadásul itt voltunk mi, a felnövekvő két fiú, elég sokat betegeskedtünk, és ez sok pénzt vitt el.

1930-tól kezdett újra a Caterpillarral foglalkozni a Steyr Művek megbízásából. Nagybirtokokon, mezőgazdasági vásárokon tartott traktorbemutatókat. Van egy fénykép, ahol a Budapesti Tenyészállat Vásáron mutatja be az egyik gépet, a nagy teljesítményű Twentyt. Mindig nagy nézőközönsége volt, és brillírozott előttük: készített egy kis dombot, azon fölment, lement, forgolódott. A gép tulajdonképpen ugyanazt tudta kicsiben, mint egy harckocsi. Akkor anyagilag is sokkal jobban ment, 1933-ban vagy 1934-ben tudott venni Rákoscsabán, részletfizetésre, egy kis nyaralót. Egy báró család parcellázott, szép nagy, 320 négyszögöles telkeket. A kis ház felépítése ezer pengőbe került. Egy nagyobb szoba volt, olyan 4x4-es lehetett. A két fiúnak apám összeállított egy emeletes ágyat, ők meg rendes ágyon aludtak. Előtte egy tetővel lefedett, oldalt nyitott veranda. Ott lehetett étkezni. A ház mögött már házilag készült egy kisebb helyiség fürdőszobának, ott persze csak lavór volt. Vívezeték nem volt, hanem kút, amiből kézzel szivattyúztuk a vizet. Érdekes, hogy minden lakásunkban volt bidé. Itt is Rákoscsabán egy hordozható. Tudott bennünket iskoláztatni. Az sem volt akkoriban gyerekjáték, mert tandíjat kellett fizetni. Tudott venni egy autót is. Apámnak szenvedélye volt az autózás, vett használt autókat, saját maga és a szerelő emberei gyönyörűen rendbe hozták. Valamilyen angol autója volt, egy erős túrakocsi, azzal járt. Hétköznapi is használta, ezzel járt be a munkahelyére, vagy a munkájával kapcsolatos vidéki és külföldi utazásait ezzel tette. Ez adott egy bizonyos rangot is az embernek, nagy dolog volt akkoriban. Lehet, hogy külföldre vonattal ésszerűbb lett volna, de nagyon szeretett vezetni. Családilag is sokat mentünk, de most egy se jut eszembe.

Apám napjai úgy teltek, hogy reggel munkába ment, és későn jött haza. Hétvégeken otthon volt, de érdekes, nem tudom, hogy mit csinált hétvégeken. Apámnak nagyon **kevés barátja volt**. Elsősorban még az első világháborúból megmenekült emberek, ugyancsak tisztak. De ezekkel

inkább hivatalos helyeken jöttek össze, tehát amikor valamilyen ünnepség volt, valamilyen megemlékezés. Ezek nem olyan barátok voltak, hogy állandóan összejártak, kártyáztak. Apám nem kártyázott, nem ivott. Olyan nem volt, hogy családirag összejárt volna valakivel. A mostohaanyámnak voltak régi zsidó barátnői, nem sok, kettő-három. Időnként meglátogatták egymást, elmentek valahová. Például konkrétan emlékszem arra, hogy általában a nyári vakációkon, amit a rákoscsabai kis ingatlanunkon töltöttünk, egyik-másik régi barátnéja eljött egy-két napos tartózkodásra is. Az egyiket úgy hívták, hogy Paula néni. Zsidó asszony volt. De apám nem nagyon kapcsolódott bele a női beszélgetésekbe, és nem is járt el anyámmal.

Közben mindig voltak rövid bevonulások, időnként volt valami ünnepség, szoboravatás, ilyesmi. Ilyenkor apám felvette a honvédtiszti díszegyenruháját, kitűzte az összes kitüntetést, és volt, hogy minket is magával vitt. Határozottan emlékszem például egy ilyen esetre. A Kossuth téri Rákóczi szobor avatásához minket is elvitt. Darutollat tűztünk a diáksapkába, úgy álltunk apám mellett kétoldalt, ő pedig a díszegyenruhájában. Ott kerültem először olyan helyzetbe, hogy bemutatott bennünket egy tábornoknak. Nem tudom, ki volt az, csak láttam, hogy a nadrágján vörös lampasz [xv] van. Apámnak megvoltak a kapcsolatai. Van egy fénykép róla, ahol a Frigyes főherceggel beszélget. De Bethlen Istvánnal is ilyen nexusban volt. Ez ugyan egy üzleti kapcsolat volt, mert ezt a drága gépet inkább csak a nagyobb gazdaságok tudták megvenni, de ezek a nagyurak becsülték Domonkos Miksát, ha egyáltalán tudtak róla, hogy egy zsidó származású ember. Mert a kiállása, a fellépése ugyanolyan volt, mint bármelyik magyar katonatisztnek.

Lassan **megromlott a család anyagi helyzete**. Az 1930-as évek elején el kellett adni azt a lakást, és kivettek egy még elég szép nagy utcai lakást a Kazár utca és a Paulay Ede utca sarkán, a harmadik emeleten. Lift nem volt. Ez egy háromszobás lakás volt, és ide már jött a nagymama. Volt benne konyha, fürdőszoba, cselédszoba. Cseléd is volt. Onnan egy még rosszabb lakásba, a Hernád utcába költöztünk. Ez olyan 1934-ben lehetett. Ugyanis közben megszűnt a caterpillaros állás. Nem sokáig ment, a rossz gazdasági körülmények között Magyarországon nem volt vevő ezekre a gépekre. Apám mindenféleképpen próbálkozott. Arra emlékszem, hogy egy olyan petróleummal működő hőszugárázóval házalt, ami az autókat fűtötte. Mert akkor az autóknak még nem volt belső fűtése. Valami nyugati cégtől vette át bizományba. Ezzel házalt, de nem nagyon ment. Ezért fel kellett hagyni a luxus dolgokkal, és egyre gyengébb lakásviszonyok közé kerültünk. Autó se volt sokáig. A Kazár utcából a Hernád utcába költöztünk, és néhány évet töltöttünk itt. Úgy emlékszem, hogy kétszobás, alkóvos utcai lakás volt, és a nagymama lakott az alkóvban. A következő lakás a Lövéde téren volt, egy földszinti, még gyengébb, bent az udvaron. Az udvar közös volt egy Rottenbiller utcai mozival, úgyhogy amikor a „Meseautó”-t [xvi] játszották, akkor azt napjában többször végighallgattuk. Ez egy kétszobás lakás volt, és itt már nem volt cseléd, a nagymama sem fért el, hanem átköltözött a Szív utcába egy rokon családhoz. Ott is halt meg. Én akkor már munkaszolgálatos voltam, úgyhogy nem tudtam ott lenni a temetésén.

Háborús évek: 1939 - 1945

Apámban **nem merült fel soha a katolizálás**. Épp ellenkezőleg. Beszélgetések közben számtalanszor kijelentette, hogy ő nem hajlandó megalkudni, épp azért, mert zsidóüldözés van. Ha nem lenne zsidóüldözés, akkor esetleg szóba kerülhetett volna. Nekem is ez volt a véleményem. A zsidóüldözést ő a fehérterrortól, a numerus clausustól, az egyetemi zsidóverésektől [xvii] számította. Ez annyira így van, hogy többször elmesélte az ún. Klub kávéházi csatát. A Szent István, akkor Lipót körúton a színházhoz egészen közel volt egy nagyon szép régi kávéház, a Klub

kávéház. Oda jártak nagyon sokan a lipótvárosi és újlipótvárosi zsidó emberek közül. Édesapám is. A fehérterror idején egy alkalommal ott ült a Klub kávéházban, és egyszer csak berontott oda egy különítmény bikacsökkel, botokkal, és elkezdtek ütni-verní a bent ülő embereket, mondván, hogy azok zsidók. Ezt apám többször elmesélte. Elmondta, hogy ettől kezdve, ha nyilvános helyre ment, soha nem ült olyan helyre, ami háttal lett volna a bejáratnak, hanem mindig csak a bejáratnál szemben. De az is köztudott volt, hogy a numerus clausus után még mindig volt néhány zsidó fiatal az egyetemeken, és rendszeresek voltak az atrocitások. Lelökdösték őket a lépcsőn.

Apám tartalékos tiszti státusza és az 1935-ben Horthy Miklóstól kapott századosi előléptetése sok mindentől megóvta őt. Mire kitört a zsidóüldözés, addigra ő már mindenféle intézkedés alól fölmentett ember volt, mert olyan magas kitüntetésekkel rendelkezett, és megvolt ez a Horthy előléptetés és rajta volt azon a listán, amit úgy neveztek akkor, hogy **Horthy mentesség**. Ez azonban nem vonatkozott a gyerekeire. Tehát nekünk attól még éppen úgy be kellett vonulnunk munkaszolgálatra.

Apám már nagyon nehéz körülmények között élt, nem volt stabil állása, az ügynökösködés hol hozott, hol nem. 1943-ra nagyon kifogyott a tüzelőkészlet.

Majdnem mindenütt szén- vagy fatüzelésű kályha volt, minden lakáshoz tartozott egy ilyen rekesz [a pincében], abban volt a tüzelő. Emlékszem, a mostohaanyám egy levelében írta, hogy bizony sokat fagyoskodnak. Az autókályhán kívül volt még egy dolog, ilyen orvosi hősugárzó, ami vöröses-lilás színt adott, egy George Sun nevű angol cég gyártotta. Én a munkatáborban rendszeresen kaptam csomagokat és pénzt. Nehéz volt azt a havi 20 pengőt összeszednie, ennyit lehetett havonta a munkatáborba küldeni.

1942-ben összetalálkozott egy régi iskolatársával, Eppler Sándorral, egy hitközségi vezetővel. Eppler megbeszélte a hitközség vezetőivel, hogy ezt a Domonkos századost, aki a régi hadviselt zsidó tisztek egyik prominens alakja, jó lenne alkalmazni szerény fizetésért. Ugyanis a zsidó munkaszolgálatosok felruházásáról, a cipő-, bakancs-, pokróc-, téli felsőruha-, alsónemű- stb. ellátásról a hitközségnek kellett gondoskodnia. A **Hadviseltek Bizottsága**, tehát zsidó tisztek összeálltak, és alakítottak egy bizottságot, aminek az volt a feladata, hogy ellássa hivatalosan a zsidó munkaszolgálatos századokat. Ezt a Honvédelmi Minisztérium is jó néven vette. Mert hiszen nem az volt nekik a céljuk, hogy ottan megfagyasszák a gyerekeket. Tehát apámat valamilyen szerény jövedelemért bevitték a hitközséghez. Ő lett ennek az akciónak az egyik vezetője. Az ügynökösködést abbahagyta, mert a kettő nem fért össze. Nem volt könnyű a pénz összeszedése, de jó módú zsidók még akkor is voltak, és ez úgy folytatódott, hogy a végén országos szervezetté terjesztették ki. A jó módú zsidók különben összeadtak mindenféleképpen, például segélyre a szegényeknek, az állás nélkül maradt zsidó családoknak, gyermekeknek. Egyébként a zsidó vallásnak van egy óriási előnye, az, hogy zsidó embert nem szabad engedni koldulni^[xviii]. Ez a Szentírás előírásaiból egyenesen következik. Ugyanebből a bibliai nézetből adódott az is, hogy a munkatáborba kényszerített szegény zsidó gyerekeket fel kellett karolni.

Apám honvédelmi minisztériumi kapcsolatai révén találtak egy nyugalmazott tisztet, Ocskói Ocskay Lászlót, jó megjelenésű tartalékos százados volt, első világháborús hadirokkant, sántikálva járt, aki 1944-ben megszervezett egy olyan munkaszolgálatos századot, amelynek az volt a hivatalos neve, hogy **ruhagyűjtő század**. Akik ebben benne voltak, kaptak olyan papírt, amivel elég szabadon lehetett mozogni. Ez még június, július, augusztus. Ennek lehetősége rögtön megszűnt a Szálasi-

féle hatalomátvételnél [xix]. A századnak a hitközség adott helyet, a mai Zsidó Múzeum helyiségeiben. Emeletes ágyakkal volt berendezve, úgyhogy ha a Honvédelmi Minisztériumból kijöttek megsejteni, szabályszerű dolgot találtak. Volt néhány nagyon rendes katona, akiket Ocskay százados szedett valahonnan össze, úgyhogy ha el kellett menni ruhagyűjtésre, akkor mindig egy katonai kíséreléssel mentek. Ebben a században nem annyira fiatalok voltak, hanem komoly, meglett, idősebb emberek, akiket a jó kapcsolataik vittek be oda, hogy biztonságban legyenek. Természetesen ahhoz, hogy egy ilyen 150-200 fős társaságot el lehessen látni, kellett honvédségi ellátmány.

Attól kezdve apám végig **a hitközségnél volt**, csak időnként változtattak a helyzetén. 1944. március 19 [xx]. után azonnal beállították őt olyan szerepre, ahol a némettudását kihasználva a német hatóságokkal való érintkezésben, főleg a gazdasági, technikai kérdésekben helyt tudott állni. Ugyanis 1944. március 19-én bejöttek ide ezek a hordák, és első dolguk volt az, hogy ami zsidó vagyont lehetett, azt összeszedték. De ez nem elég, hanem követelésekkel léptek föl. Például leírták, hogy nekik 24 órán belül száz takaró kell, 24 órán belül X tábornoknak egy zongora kell, 24 órán belül ötven írógép kell. Azért volt fontos, hogy apám ott legyen, mert ha bejött oda személyesen egy ilyen pökhendi náci vezető, akkor az apám már azzal, ahogy tudott németül, és látták, hogy magyar százados, egész más viselkedésre készítette. Azt se tudták, hogy zsidó, századosi egyenruhában volt, és soha nem hordott sárga csillagot. Volt egy komoly stábja, akik között elsősorban a gazdasági életben praxissal bíró emberek voltak. Mert amikor például az volt a feladat, hogy kell az a száz takaró, vagy ágyak kellettek, akkor ezek a gazdasági emberek tudták, hogy hol van raktárban, hol vannak még olyan készletek, ahova el lehet menni, és a zsidótól el lehet rekvirálni. Mert gyakorlatilag arról volt szó. Nem volt kellemes helyzet ez, mert rekvirálni kellett a németek számára. De valakinek kellett csinálni.

Arról tudok, hogy az **Eichmann** időnként megpróbált fenyegetésekkel, erőszakosan fellépni. Fölrendelték magukhoz a Svábhegyre a Zsidó Tanács egyik vagy másik vezetőjét, és azzal fenyegetőztek, hogy elviszik őket, ha ezt vagy azt nem kapják meg. Még a Szálasi előtt volt, amikor Eichmann deportálni akarta a budapesti zsidókat, és Horthy megakadályozta. Eichmann hozzáfogott, és megpróbált stikában, ahonnan lehetett, zsidókat elvinni. Sikertelen is neki egy transzportot elindítani, és később vették észre. De még nem hagyták el a magyar határt, amikor utánuk mentek, és ezt a szállítmányt visszahozták az internáló táborba. Az úgy volt, hogy Wallenberg kapott egy információt a budapesti Zsidó Tanácstól, hogy az internáló táborból ennyi és ennyi zsidó embert elvittek. Erre Eichmann a zsidó vezetők közül hármat, nem emlékszem, kit, fölrendelt a Svábhegyre, ott tartották étlen-szomjan, és mialatt fogva tartotta a zsidó vezetőket, azalatt mégis kivitte azt a nem tudom én, hány száz embert [xxi]. Valószínűleg apám is benne volt abban a háromban, de nem tudom. Nem kellett mindenről beszélni, sőt legjobb volt nem mindenről tudni.

Eljött október 15. A **Szálasi hatalomátvétel** egy vasárnapi napon volt, és a budapesti zsidóság már délután tudta, hogy nagy baj van, mert hiszen tankok mentek végig az utcákon, és a rádió bemondta, hogy Beregffy vezérezredes azonnal jöjjön haza. Apámnak sikerült bemennie a Síp utcába, akkor is egyenruhában persze. Rajta kívül senki, se Stöckler [xxii], az elnök, se a Tanács többi tagja nem tudott bejutni. Nem mertek kimenni az utcára. Ott ült egyedül ült a telefon mellett, és felhívta Ferenczy alezredest [xxiii]. Ferenczy a magyar kormányban a zsidó ügyek legmagasabb szintű vezetője volt, egy kétszínű alak. Korábban a vidéki zsidók deportálásánál kulcspozíciója volt,

Ő felügyelte a csendőröket, de amikor Horthy megtette a maga lépéseit, és németek jelenléte ellenére enyhült a zsidók elleni magatartás, Ferenczy érezte, hogy jó lesz itt vigyázni, és elkezdett közeledni. A zsidó vezetőknek folyton azt mondta, hogy vigyázni fognak, nem engednek ki többet, nem lesznek Eichmann szolgái. De most, hogy apám a puccs után föltárcsázta azzal, hogy alezredes úr, itt vagyok egyedül, és nagyon komoly gondjaink vannak, Ferenczy azt mondta, hogy a zsidók most megkapták, amit megérdemeltek, és letette a telefont. Ezt apám a népbíróság előtt is elmondta.

Tehát ott ült egyedül a Síp utcában, és fölszólalt telefonon a házmester, egy nagyon rendes, jóra való keresztény ember, hogy százados úr, itt van egy német őrmester, tessék szíves lenni fogadni. Jó, jöjjön fel. Feljött egy fiatalember, géppisztoly volt nála. Hol vannak a zsidó vezetők, kérdezte. Intézkedjen, hogy azonnal jöjjenek elő. Apám hirtelen kivette a kezéből a géppisztolyt, és rárivallt. Álljon haptákba! Ön most egy magyar királyi honvédszázados előtt áll. Nekem csak jelenthet. És kidobta. A házmester csak állt ott reszketve.

Aztán néhány napon belül konszolidálódtak a viszonyok, a németekkel való kapcsolat is valahogy konszolidálódott. A Ferenczy alezredes mellé, mivel nem tudott németül, kirendeltek egy Lullay Leó [\[xxiv\]](#) nevű embert. Valamikor városházi tisztviselő volt, különben tartalékos tiszt, azt hiszem, főhadnagy. Tulajdonképpen nem volt más feladata, mint tolmácsolt a csendőralezredesnek. Reaktiválták, és ennek során szerencsétlen módon csendőrtiszti rangot kapott. Azért mondom, hogy szerencsétlen módon, mert nagyon rendes, jóra való ember volt. A felszabadulás után természetesen elkapták, eljárás volt ellene, és nem lehetett kimenteni.

Tulajdonképpen olyan volt, mint egy polgármester. A **Zsidó Tanács**ot a közgyűléshez lehet hasonlítani, amelyik döntéseket hoz, amit a főtitkár, akit a polgármesterhez lehet hasonlítani, hajt végre. Az apám mérnök volt, tájékozott volt a közegészségügy, a közigazgatás és a rendészet kérdéseiben, ezért nyugodtan támaszkodhattak rá. A lakásügy nem az ő kezében volt, ennek vezetője egy ügyvéd volt, dr. Kurzweil [\[xxv\]](#). Ahhoz jogász kellett, hogyan lehet az emberek között igazságot tenni, hogyan lehet egy kétszobás kis régi lakásban elhelyezni húsz embert. Gyakran jöttek panaszok, különösen ilyen ügyekben. A lakásosztálynak borzasztó nehéz feladata volt, ez gazdálkodott a csillagos házakban levő helyekkel. A gettózásnál aztán még nehezebb lett a helyzetük. Apám irodáját - mert volt egy előszobája és titkárnője - szabályosan ostrom alatt tartották a különböző panaszkodók vagy segítségkérők. Voltak, akik a testvérük megtalálásához kértek segítséget és hasonlókat. Vagy: Ocskay százados segítségével a gettón kívül, a zsidó gimnáziumban sikerült katonai felügyelet mellett elhelyezni majdnem 3000 embert. Egyszer megpróbálták a nyilasok bemenni, de az Ocskay századosnak [\[xxvi\]](#) volt kapcsolata a német tisztekkel, szólt nekik, és a németek zavarták el onnan a nyilasokat. Ilyen furcsa világ volt.

Apámnak irodája volt a Síp utca 12-ben, ahol ő mint a Zsidó Tanács ügyvezetője működött. Aztán amikor elrendelték a **gettó felállítását**, ő volt a gettó rendészeti parancsnoka is. Mert a gettóban volt egy gettórendőrség zsidó emberekből. Sok minden volt. Az egy kis ország volt, amit meg kellett szervezni. Voltak körzetek, voltak orvosi rendelők, volt étkeztetés. Meg kellett szervezni egy közigazgatást, ahol háztömbönként vagy bizonyos részenként vezető embereket jelöltek ki, lehetőleg intelligens embereket, tanárt, ilyesmit neveztek ki, akiknek a feladata volt névsor összeállítása (tudni kellett, hogy kik laknak ott). Az egészségügyi ellátásról kellett gondoskodni, hogy lehetőleg mindenhová jusson orvos. Gondoskodni kellett az elhalálozások intézéséről. Nem ő személyesen, de megvoltak az emberei. Eleinte még kivitték a halottakat a temetőbe, de abba

kellett hagyni, mert egy alkalommal a nyilasok egy temetést intéző csoportot a rabbival együtt elhurcoltak, és azt hiszem, meg is ölték őket. Ettől kezdve a temetés bent a Dohány utcai templom udvarában volt. Aztán már olyan tömegű volt a halott, hogy a Kazinczy utcai fürdő helyiségében voltak felstószolva a szerencsétlenek. A Klauzál téren is volt temetés. Aztán meg kellett indítani a vízellátást, ami egy elég nagy probléma volt, mert bizonyos idő után már nem volt rendes nyomás. Meg kellett találni a régi kutakat. Szerencsére a zsidó negyednek ezekben a régi házaiban sok helyen föl lehetett tární a régi kutakat. Az orvosok feladata volt a víz tisztaságának a felügyelete. Ezek mind ilyen, hogy mondjam, önkormányzati rendeletek voltak. Hát az apáméknak meg kellett csinálni az ide vonatkozó rendeletrendszer, továbbá fel kellett állítani egy rendészeti alakulatot, amelybe lehetőleg még nem túl öreg embereket kellett beszervezni. Ha jól emlékszem, gumibotot akartak adni nekik[xxvii], de ez nem sikerült. De a gettó-időszak utolsó idejére már sikerült megoldani, hogy a VII. kerületi rendőrkapitányságnak egy csoportját fegyverestől beköltöztették a Síp utcai székház alagsorába, ami bizonyos védettséget[xxviii] adott.

Igazából csak decemberre állt fel a gettó, mert az embereket már oda tömörítették, de mindig húztuk-halasztottuk a gettó lezárását, a deszkakerítés és a kapuk építését. A gettó főkapujában, ez a Wesselényi utca felől volt, mindig ott üldögélt egy géppisztolyos kisnyilas, akinek az volt a fő feladata, hogy ne engedjen senkit megszökni. Ha pedig jött valaki kívülről, akkor azt meg kellett néznie. Apám a tiszti egyenruhában szabadon járt, jött-ment, soha nem tette fel a csillagot. Egy magyar királyi honvédszázados oda ment, ahova akart. A kívülről jövő hatósági emberek vagy nyilasok nem is tudták, hogy kicsoda. Egyébként a gettóba sokan jöttek mások is, például Köhler páter például rendszeresen bejárt, és igyekezett segíteni, és ezt a nyilasok nem tudták megakadályozni[xxix]. Ezzel a kapuban álló nyavalyás kisnyilassal kapcsolatos a következő történet. Januárban, amikor már bezárult Budapest körül a szovjet hadsereg gyűrűje, akkor a pesti oldal nyilas vezetősége még a hidak felrobbantása előtt átszökött Budára. Egyik reggel mentünk be a gettóba. Odaérkezünk a kapuhoz, ott ül az a kisnyilas és köszön. „Alázatos tisztelem, százados úr”. „Na, mi van fiam?” „Hát százados úr, alázatosan jelentem, nagyon nagy baj van. Tessék elképzelni, éjszaka az egész kerületi vezetőség átszökött Budára.” „Nahát, legalább azok biztonságban vannak”, mondta az apám. „De nem csak ez a baj”, mondta a kisnyilas, „Tessék nézni, itt van a géppisztolyom, nem adtak hozzá egyetlen töltényt sem”. „Nem baj, fiam, majd vigyázunk rád.”

Apámnak elsősorban az élelmezést ellátó polgármesteri hivatali emberekkel, valamint honvédségi vezetőkkel kellett tárgyalnia. Volt két főtitár a Honvédelmi Minisztériumban, az egyik egy ezredes, akivel el lehetett intézni, hogy a zsidókból Budapest védelmét ellátó, sáncot ásó alakulatokat csináljanak. A nőket is vitték. Ez nagyon fontos volt, mert magyar katonai felügyelet mellett dolgoztak, tehát lényegében biztonságban voltak. Ezekkel a főtitárakkal apám szóba tudott állni, és nagyon rendesek voltak[xxx].

Apámnak **jó kapcsolata volt Wallenberggel**, így az egész család kapott Schutzpasst. A Schutzpass fényképes, névre kiállított dokumentum volt, az alábbi szöveggel:

„A budapesti Svéd Kir. Követség igazolja, hogy fentnevezett - a Svéd Kir. Külügyminisztérium által jóváhagyott - repatriálás keretében Svédországba utazik. Elutazásáig fentnevezett és lakása a budapesti Svéd. Kir. Követség oltalma alatt áll. Érvényét veszti a Svédországba való megérkezéstől számított tizennegyedik napon. Budapest, 1944. szeptember 26.”

Apám soha nem tett említést Wallenberggel való kapcsolatáról, csak azt tudom, hogy Wallenberg kis névjegyzékében, amelyet az oroszok pár évvel ezelőtt visszaadtak, s amit én Ember Máriától megkaptam másolatban, benne van Domonkos Miksa telefonszáma. Ennyit tudok, de erről senki nem nagyon beszélt, Wallenberg is elég diszkréten intézte az ügyeit. Vásárolt Újlipótvárosban házakat. Sokat. Vásárolt raktárakat. Sok pénz volt nála, ez volt a dolga. Az egyik házban, a Katona József utcában, amire a Svéd Követség védelmet adott, ki volt téve a kapura egy tábla, ott kapott apám is egy lakást. Ez még a nyilas idők előtt volt. Közvetlenül mellette és fölötté a Zsidó Tanács vezetői laktak. Ez azt jelentette, hogy nem kellett csillagos házba menniük. Ha jól emlékszem, egy rendes kétszobás lakás volt, ahol csak apám, mostohaanyám, később Anna húgom és én laktunk. Még a Löwölde téri régi lakásból is sikerült átvinni bútorokat. Különleges ellátásunk is volt. Stöckleréknek voltak olyan svéd kapcsolatai, akik konzervgyárból hozták a jó minőségű dolgokat. Arra határozottan emlékszem, hogy nagyobb konzervdobozokat adott át egy pasas.

Közben megmentettük a húgomat is. Amikor az édesanyámat arra az uszályra tették, amelyik elsüllyedt, akkor a húgomat beosztották egy gyalogmenetbe, és vitték Nyugat felé[xxxix]. Ez már a legkegyetlenebb Szálasi-rendszer idején volt. Apámnak valahogy sikerült megtudnia, hogy ez a gyalogmenet Börgöndpusztán[xxxix] letelepedett egy időre. Édesapámnak volt néhány ügyes embere, és az egyiknek, az is zsidó volt, nagyon jó rendőrségi kapcsolatai voltak korábbról. Ezt a fiatalembert Rónainak hívták[xxxix]. Apám megbízta, hogy menjen el Börgöndre, hozza ki, és állítsa elő mint nyomozó. Odament, kihozta. Borzasztó állapotban volt, kiéhezve, letörve. Rónai behozta hozzánk a gettóba. Hát mit csináljunk vele? Közrefogtuk apámmal - én is katonaruhában voltam mint egyszerű kiskatona -, és kimentünk vele a gettóból. Volt egy lakásunk a Katona József utcában, amit a svéd követségtől kaptunk, és oda vittük. Áadtuk a mostohaanyámnak, aki rögtön bablevessel traktálta. Mostohaanyám nem volt bent a gettóban, ő ott volt kint, a védett lakásban.

Itt kell megemlítenem **Szalai Pált**[xxxix], aki a Nyilaskeresztes Párt és a budapesti rendőrség közötti összekötő tiszt volt. Eredeti foglalkozása könyvtáros, intelligens fiatalember volt, aki valamikor az 1930-as években megbolondult, és beállt a nyilas pártba. Ennek következtében ugyanakkor, amikor Szalait bebörtönözték, őt is elkapták, és ő is bekerült a szegedi börtönbe. A lényeg az, hogy ez a Szalai, amikor kikerültek a börtönből, már nem ment vissza a Szálasi pártba, volt annyi esze, hogy elege lett belőle. Viszont Szálasiék nem tudták, hogy időközben megváltozott a mentalitása, úgyhogy október 15. után berendelték, hogy te leszel az összekötő a nyilas párt és a budapesti rendőrség között. Ennek következtében hivatalból vette fel a kapcsolatot a zsidó tanáccsal, édesapámmal, és nyíltan megmondta neki, hogy az összekötői kapcsolatát fel fogja használni arra, hogy segítsen. Például jellegzetes eset, hogy egy nyilas társaság megrohant egy házat. Szóltak Szalai Pálnak, és ő a rendőrségi cimboráival elintézte, hogy kiküldtek oda egy riadóautót, és a magyar rendőrök elzavarták a teljesen illegálisan dolgozó nyilasokat. Mert ezek legtöbbször illegálisan ténykedtek, például azok, akik a Dunába öldösték a zsidókat[xxxix], nem valamiféle ítélet alapján, hanem csak szórakozásból csinálták. Szalai tehát rengeteget segített. A háború után kétszer is megpróbálták ellene eljárást indítani, de meg lehetett védeni. Dokumentumok voltak róla, hogy milyen módon segített, nem is ítélte el a Népbíróság[xxxix].

1945. januárban már kifogyóban volt minden élelem, **a város lángokban állt**. Egyszer csak azt mondja nekem az apám, hogy gyere, átmegyünk a városházára, ahol az egyik tanácsnoknak, a nevére nem emlékszem, van módja kiutaltatni ételaját és valami élelmiszert, babot, lisztet stb. Átmentünk a városházára, ami már akkor nagyon romos állapotban volt. Mellette az Adria palota

[xxxvii] lángokban állt. Bejutottunk a városházába, aminek kétszintű pincéje van. Ott volt a német parancsnokság, a magyar parancsnokság, ott voltak a polgármesteri hivatal osztályai, és ott volt az a tanácsnok, aki kiadott egy papír apámnak: a Kőbányai Sörgyár készletéből kiutal ennyi ezt és annyi azt. Én nem mehettem be a tárgyalásra, hanem a pincefolyosón oldalt szép csendben álltam. Amikor apám kijött, egyszer csak jön szembe három ember, két karszalagos nyilas, fegyverrel, közöttük pedig minden parolijától megfosztva Lullay Leó főhadnagy. Apám megállította őket. „Álljanak csak meg! Beszédem van ezzel az emberrel.” A két katona félreállt, és a tiszt urak egymás között beszélgettek. Lullay elmondta, hogy a nyilasok észrevették, hogy megpróbált megszabadulni a Ferenczy-féle dolgoktól, elfogták, lefokozták. Egyelőre nem tudja, mi lesz a sorsa, és azt kéri édesapámtól, hogy ha mi életben maradunk, értesítsük a feleségét. Később valami bombázás következtében megszökött, túlélte a háborút, hadifogságba került, az oroszok elvitték, amikor onnan visszajött, lefolytattak ellene egy nagyon igazságtalan eljárást, és börtönbe került. A börtönben halt meg.

1945 után

A felszabadulás után apám bent maradt a hitközségnél, és megtették a pesti **izraelita hitközség** főtitkárának. A közgyűlés szabályszerűen megválasztotta. A zsidó élet kezdett feléledni, meg kellett szervezni a deportálásból visszajött emberek ellátását, segélyezését, kapcsolatot kellett tartani a Jointtal, a Magyar Vöröskereszttel, a Deportáltakat Gondozó Bizottsággal [xxxviii]. Ezek mind fontos szervezési feladatok voltak. Emellett voltak a reprezentatív funkciók, ahol ott kellett lenni. Tehát ő volt a főtitkár, és fölötte az elnök, Stöckler Lajos. A jó kapcsolatuk még a gettó időben alakult ki. Stöckler is abban a Katona József utcai svéd védett házban kapott lakást Wallenberg-től.

Én elleneztem apám 1945 utáni szerepvállalását a zsidó életben. Egyrészt azért, mert a felekezeti életben mindig voltak torzsalkodások, irigykedések, és amikor vége lett a háborúnak, akkor édesapámat hivatalos körökből dicsérték, ugyanakkor erősen vallásos oldalról voltak olyanok, aki nem nézték jó szemmel, hogy egy magyar katonatiszt vezeti őket. Felhozták azt is - az ő szempontjukból joggal -, hogy édesapám egyrészt nem volt templomjáró, másrészt **a mi egész életünk magyar polgári élet volt**, bennünket, gyerekeket kifejezetten nacionalista nevelésben részesítettek. Ez nagyon nem tetszett nekik. És igazuk is volt. Az tulajdonképpen egy véletlen volt, hogy bekerült a hitközségre. A háború alatt szükség volt rá, mert a rangjánál, tiszti fellépésénél fogva sokat tudott segíteni a gettóban, de egyáltalán nem állt zsidó alapon. Tényleg soha nem járt templomba, nagyünnepen sem, otthon nem tartottunk se kóser háztartást, se Hanukát, se szédert, semmit. A mostohaanyám a maga módján vallásos volt, péntek este mindig meggyújtotta a két gyertyát, de templomba ő sem járt, még a nagyünnepeken sem, és nem vitt kóser konyhát, mivel az apám abszolút ellene volt. Bár arra sem emlékszem, hogy az Ó utcai lakásában láttam volna mezűzét. Ellenzésem további oka volt az, hogy egy palesztinai magyar nyelvű lapban megtámadták apámat, hogy kivételezett a hozzá közelebb álló személyekkel és - úgy mondták - a zsidó arisztokráciával. Hiszen maga az elnök, Stöckler Lajos is egy nagyvállalkozó volt [xxxix]. Aztán fölhozták azt is, hogy a zsidó vezetők biztosan tudtak Auschwitzról, és nem tettek kellő időben lépéseket, legalább annyit, hogy a vidéki zsidók ne menjenek mint birkák a vágóhídra. Ez persze nem igaz, hiszen az Eichmann-féle stáb megjelenéséről és a magyar hatóságok munkájáról nem lehetett előre tudni, hiszen olyan gyorsan hajtották végre a vidéki zsidók deportálását, ami európai viszonylatban megdöbbentő volt. Még nyugati körök is csodálkoztak, hogy ezt Magyarországon így

meg lehetett csinálni.

1947-ben apámat kitüntették, a „Magyar Közlöny” 1947. augusztus 13-i, 183. számában olvasható:

A miniszterelnök előterjesztésére a pesti gettó megmentése körül szerzett érdemeik elismeréséül Stöckler Lajosnak, a Magyar Izraeliták Országos Irodája elnökének, Domonkos Miksa hitközségi ügyvezetőnek ... a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát ... adományozom.

Kelt, Budapesten, 1947. évi augusztus hó 5. napján

Tildy Zoltán s. k. Dinnyés Lajos s. k.

1950-ben apám nyugdíjba ment. Kapott egy szép végkielégítést, ebből vette meg ezt a rákospalotai házat. A ház hámoszoba-hallos, nagy konyhával, nagy kamrával, két fürdőszobával. Van egy manzárd is, ott is van egy fürdőszoba és egy kis szobácska. Az egész ház 90 négyzetméter, a telek 100 négyszögöl. Ettől kezdve távol tartotta magát a közélettől. Kertészkedett.

Ennek ellenére 1953. április 7-én, tehát **már Sztálin halála után elvitte az ÁVO**. Több mint egy fél évig tartották bent, és 1953. november 13-án kivitték az István kórházba. Amikor bement, egy szép szál, száz kiló körüli, délceg ember volt, és kivitték a kórházba egy 45 kilós roncsot. Éjjel vitték ki, és nem akarták megmondani, hogy ki az. Amikor a kórházi ügyeletes közölte, hogy akkor nem veszi át, akkor telefonáltak a központjukba, és végül nagy nehezen megmondták. De megtiltották, hogy értesítsék a családot, és másnap délelőtt az ávóról telefonáltak. Napokig feküdt eszméletlenül. Két hónapig feküdt bent a kórházban, és visszanyerte a járóképességét. Később elmesélte, hogy a Fő utcai börtönbe vitték, meztelenre vetkőztették, és úgy kellett vallomást tennie. Cementágyon feküdt, éjjel-nappal reflektorral világítottak a szemébe, minden kihallgatás után vért vettek tőle, hogy gyengítsék az ellenállását. A kórházba úgy került, hogy 800 000 volt a vörösvérsejtszáma. Transzfúzióval hat nap alatt felvitték 1,5 millióra, amikor kijött, akkor a zárójelentés szerint már 3 490 000 volt. Nem sokkal azután, hogy kijött a kórházból, 1954. február 25-én meghalt.

Akkor megpróbáltam utánaérdeklődni, hogy mi történt és miért. Amikor érdeklődtem, az volt a válasz, hogy „Maga soha nem fogja megtudni, hogy itt mi történt”. Aztán véletlenül mégis megtudtam. Szalai Pált 1952 nyarán a háza elől vitték be az ávóra. Mindenféle kínzásokkal rávették egy olyan vallomásra, hogy látta, amikor zsidó vezetők, köztük Domonkos Miksa meggyilkolták Raul Wallenberget a pénzéért. Amikor megvolt ez a vallomás, akkor lefogták a zsidó vezetőket, Stöcklert is, aki ugyanúgy tönkretéve jött ki. Ez már Sztálin halála után történt, tehát semmi köze nem volt az időközben leállított cionista ügyekhez. Kiderült, hogy ez nem magyar kezdeményezés, egy orosz stáb irányította az egészet. Ugye, **nem tudtak a Nyugat felé elszámolni Wallenberggel, és azt találták ki, hogy a zsidókra kenik**. Aztán mégis letettek róla. Szegény Szalai is kiszabadult. Megfenyegették, ha bárkinek bárhol bármikor bármit elmond arról, ami itt történt, meg fogják találni. Biztos, ami biztos, 1956-ban meglógott, Dél-Amerikába ment, és nevet változtatott. A rendszerváltás után haza mert jönni, és akkor mondta el nekem a történetet. Aztán összehoztam őt Ember Máriával, neki is elmondta, és megjelent[\[xl\]](#).

AZ ÉN ÉLETEM: DOMONKOS ISTVÁN

Iskolai évek, 1938-ig

Az első gyerekközösség az iskola volt, óvodába nem jártunk. A Szent István téri állami elemi iskola volt, közvetlenül a Bazilika mellett. Nagyon jó emlékeim vannak arról az iskoláról. Már a kezdet nagyon kellemes volt, elsőben volt egy tanító néni, aki nagyon kedves volt, és jól indított el bennünket. Harmadikban és negyedikben pedig egy tanító bácsi vett át minket, aki szintén nagyon rendes és korrekt volt. Az elemi iskolában csupa jeles voltam, nem volt velem semmi gond. Könnyen tanultam. Az a környék a Lipótváros volt, úgyhogy körülbelül az osztály harmada zsidó volt. De soha nem volt konfliktus a zsidó és a keresztény gyerekek között. Az iskolában a nevelés erősen katolikus szellemű volt. Például karácsony felé az egész osztály tanulta a karácsonyi énekeket, a zsidó gyerekek ugyanúgy énekelték. A legtöbb lipótvárosi családnál nem is a Hanukát ünnepelték, hanem karácsonyfát állítottak. Nota bene nálunk nem volt. Azt az apám nem engedte, nem volt karácsonyfa-állítás. Apámnak különben az volt az elve, hogy ajándékot nem csak ünnepre kell adni, hanem amikor megengedheti magának. Ha valami megtetszett, például egy kisvasút, akkor azt megvette. A közelünkben, a mai Bajcsy-Zsilinszky úton volt egy játékkereskedő, a Liebermann bácsi játékboltja. Mindig nézegettük a játékokat a kirakatban, és kértük, hogy ezt vagy azt vegyék meg. Kaptunk Märklint^[xli] is, nagyon szép készletünk volt. Először volt a MATADOR, az fából készült összeállítható játék volt, és később kaptuk a Märklint. Ezt sokáig, 12-13 éves koromig használtam.

Apám kemény ember volt, de soha nem vert meg. Még egy pofonra sem emlékszem. Mostohaanyámmal előfordult, hogy amikor még kicsik voltunk, ráütött a fenekünkre, de egyébként nem. Rendkívül haladó gondolkodásúak voltak. Persze eléggé szófogadóak voltunk. Egy esetre emlékszem, amikor csúzlival kilőttük a szemközti ház egyik ablakát, és a csúzlit az egyik szekrény mögé rejtettük. De a károsult egy nyomozó volt, és kiderítette, honnan jöhetett a lövés, és becsengetett apámhoz, hogy a fiai ilyet csináltak. „Az én fiaim ilyet nem csinálnak”, mondta apám. A pasas elment, és évek után egy nagytakarításnál került elő a csúzli. Egyébként apám megengedő volt, már tízegynéhány éves korunkban hozott nekünk légpuskát.

Minden évben mentünk nyaralni. Amíg nem volt meg a rákoscsabai nyaraló, addig Pomázra, Törökbálintra, tehát Pest környékére. Balatonra valamiért nem jutottunk el. Külföldre sem. Amikor már megvolt a rákoscsabai nyaraló, akkor már a nyári szünet előtt kiköltöztünk, és az iskolakezdés után költöztünk vissza, ezért reáliskolás korunkban a fivéremnek és nekem is volt vonatbérletünk.

Családilag nem jártunk színházba, de a középiskolában kedvezményes áron lehetett bérletet venni, és én jártam a Nemzetibe. Egyre emlékszem, hogy együtt mentünk. Volt az Erdélyi Mihálynak egy színháza^[xlii] a Városliget szélén, már nincs meg, ahol operettet játszottak. Azt hiszem, kapott valakitől jegyet az „Erzsébet” című nagyoperetre. Olyanra nem emlékszem, hogy hangversenyre vittek volna, és zenét nem tanultunk. Ez valahogy kimaradt az életünkből.

A négy elemi után mind a ketten nyolcosztályos **reáliskolába**^[xliii] mentünk, a Kemény Zsigmond Reáliskolába a Bulyovszky (ma Rippl Rónai) utcába. Nagyon jó iskola volt. Ezek az akkori iskolák versenyben álltak egymással. Mindegyiknek megvolt az egyensapkája. Sokat jelentett, mert már ott, az iskolában megmondták, hogy vigyázz, mert még ha az utcán csibészkedsz is, akkor is látják rólad ... ez olyan volt, hogy kvázi meg vagyunk jelölve. A fivérem, Péter mindig fölöttem járt. De csak egy évvel, mert novemberi volt, és vesztett egy évet. Nagyon jó tanuló volt, sokkal jobb tanuló volt, mint én. Ez nekem nagy előny volt, mert az ő használt könyveit megkaptam, továbbá sok segítséget is tudtam kapni. Kitűnő matematikus volt, én pedig abban nem voltam valami különösen erős. Később azért a technikai tanulmányaim folytán, az egyetemen megtanultam sok

mindent. Valamikor a negyedik-ötödik táján kicsit elkanászodtam, akkor matematikából pótvizsgát is kellett tennem. A trigonometriával valahogy nem jól indultam. Szerintem jól tette a tanárunk, amikor azt mondta, hogy ezt a fiút elhúzzom, mert ez tud tanulni. Tanulja meg a szünidőben. Abban a szünidőben bizony nagyon keményen kellett tanulni, hogy a pótvizsgán átmenjek. De minden további nélkül átmentem.

A reáliskolában nem volt görög és latin, az idegen nyelv a francia és a német volt. A német elsőtől végig, a francia harmadiktól végig. Amikor már nagyobbak voltunk, olyan 16-17 éves lehettem, akkor apám felfogadott egy fiatal sváb kölyköt, hogy pallérozza a német nyelvünket. Ettől a magántanártól főleg a hanglejtést tanultuk. Két vagy három évig tartott, aztán jött a zsidótörvényes világ[xliv] Magyarországon], és anyagilag sem bírtuk tovább. De azért megtanultam, tudtam jól szakirodalmat olvasni, és amikor először egy hivatalos úton kijutottam Németországba, ötven éves lehettem, nem lehetett engem eladni. Most is, ha bekapcsolom a tévét, és egy német adóra állok, akkor nagyjából megértem, de már sokat kopott. A francia gyengébb, pedig roppantul érdekelt, és nagyon szerettem a franciát. Vannak versek, amelyeket ma is tudok.

Az apám mindig nagyon el volt foglalva, kevés alkalom volt, hogy bennünket pallérozzon. Egy dolgot viszont fontosnak tartott, hogy az irodalom vonalán igyekezett bennünket a kornak megfelelően indítani. Ő maga is mindig olvasott. Az éjjeliszekrényén mindig volt valamilyen könyv. És nagyon sokat olvasott németül. Hogy kiket, erre nem emlékszem. Egészen furcsa nevek jutnak eszembe. Az biztos, hogy Rilket[xlv] szerette. Thomas Mann volt nála, aztán Hansheinz Eberts. Az ilyen horrorisztikus dolgokat írt. Nagy könyvtára volt. Újságot csak egyet járatott, a „Pesti Hírlap”-ot. Tehát kicsi korban, kellő időben meséskönyvet kellett olvasni, később Verne Gyulát. Valamilyen averzióból May Károlyt nem engedte, ellenben már korán Jókait. Egymás után hozta a Jókai-könyveket. Én tulajdonképpen Jókain és Mikszáthon keresztül vettem föl az irodalmi alapot. Adyról például otthon nem sokat hallottam, annál többet Arany Jánosról és Petőfiről. Ezeket kellő időben megkaptam. És ez vezetett oda is, hogy a középiskolában már nagyon erősen a magyar irodalom érdekelt.

Soha nem sportoltam, egyszer megpróbáltam korcsolyázni, de elestem, és azt mondtam, hogy ezt nem csinálom. Tíz éves lehettem, amikor elvittek a rákoscsabai strandon az úszómesterhez. Ilyen rúdon lógatott be a vízbe, hamar megtanultam. Egyébként a középiskolában tornából jó voltam. Biciklizni is középiskolás koromban tanultam meg, a közelünkben volt egy biciklikölcsönző. Saját biciklim nem volt.

A reáliskolában eleinte jó volt **a viszony a zsidó és nem zsidó gyerekek között**. Pedig mindenki tudta. Nekünk szigorúan előírták, hogy el kell menni a péntek esti istentiszteletre, a keresztény gyerekeknek pedig vasárnap a templomba. De úgy 1938-ban, vagy talán egy kicsit előbb, amikor már ment ez az uszítás, kialakult egy kis góc antiszemita fiúkból. Ez nem ment verekedésig, legfeljebb megjegyzésekig. A dolog érettségire már odáig fajult, hogy amikor el kellett menni fényképeztetni magunkat a tablóhoz, akkor legnagyobb megdöbbenésemre a fényképésznél ki volt téve egy pamlagra egy magyaros kabát, amit a zsidó gyerekeknek nem engedtek felvenni. Ez rettentő sérelem volt. Ez 1939-ben volt, akkor már meghozták az első zsidótörvényt. Van itt egy rossz fénymásolat az érettségi tablóról, de azt azért látni, hogy az alsó sorban lévő gyerekek normál zakóban vannak, fölöttük a többi helyen a magyaros kabátban. Zakóban tizenkét gyerek van, magyaros kabátban tizenkilenc, de akadt olyan keresztény gyerek, aki azt mondta, hogy akkor

Ő sem veszi fel azt a magyaros kabátot. Egy ilyen volt, úgyhogy ezek szerint a harmincegy fős osztályban tizenegyen voltunk zsidók. A zsidókat letették az alsó sorba, és ebben a sorban van középen a hitoktatónk is. Ez a galádság 18 éves koromban először érintett meg ilyen közvetlenül. Úgyhogy amikor az osztályfőnökünk, akit közben kineveztek a Felvidékkel visszatért Lévába [\[xlvi\]](#) iskolaigazgatónak, és meghívta Lévára az egész osztályt érettségi bankettre, akkor mindenki boldogan elment, csak én nem. Kijelentettem és közzétettem, hogy olyan társasággal, ahol ilyen megosztás van, én nem ülök le egy fehér asztalhoz. Ez volt az első ilyen ütközésem.

A reáliskolai évek alatt kialakult egy baráti társaság, feljártunk egymáshoz, de közülük is kiemelkedett egy fiú, **Hajdú Miklós**. Én tudtam, hogy az édesapja zsidó származású, csak megkeresztelkedett még jó időben, 1916-ban, és elvett egy nagyon rendes, jóra való keresztény cseléd lányt. Egyszerű nő volt, de nagyon rendes és kedves. Ezzel a Hajdú Miklóssal egész életemben, amíg négy vagy öt évvel ezelőtt meg nem halt, igazi barátok voltunk. Rendszeresen jártam hozzájuk, számtalanszor kaptam ott ebédet, nem azért, mert éhes lettem volna, hanem mert az édesanyja nagyon szeretett. Ő is járt hozzánk, úgy kezelték, mintha a testvérem lenne. Tűzön-vízen keresztül a legjobb barátok voltunk. Emellett volt baráti kör is, de ennek a tagjai változtak, nem voltak soha olyan stabilak, mint ez az egy. Ez a barátság soha nem szünetelt. Amikor én a munkatáborban voltam, számtalanszor segített. Vagy úgy, hogy bejuttatott valamilyen csomagot, vagy másképp. Ő ugyanis rendes katona volt, mégpedig szerencsés helyen, mert légvédelmi tüzér volt, ami azt jelentette, hogy nem kellett a frontra mennie, hanem itt, Budapesten, ha jól emlékszem a Citadella tájékán voltak telepítve. De nem csak nekem segített, hanem a tágabb baráti körnek is. Az egyik barátunkat úgy mentette meg a Nyugatra hurcolástól, hogy véletlenül felismerték egymást. Az a szerencsétlen már teljesen lerongyolódva, tönkremenve vánszorgott, és az én Hajdú barátom kockára téve a bőrért, kiemelte onnan a sorból, elvitte a parancsnokához, hogy itt van az ő régi barátja, szeretné megmenteni. A parancsnok hozzájárult, hogy beöltözzön katonaruhába, feltáplálták, rendbe hozták, és meg is menekült.

Amikor a bátyám, Péter 1938-ban leérettségizett, rögtön jött az **első zsidótörvény**. Ennek következtében, bármennyire is tehetséges volt, szóba sem jöhetett az egyetem. Először megpróbálták elhelyezni valamilyen irodai munkára, de nem nagyon lehetett rendes állást kapni abban a zsidótörvényes világban, és akkor kitalálták, nem csak a mi szüleink, a többi zsidó szülő is, hogy ipari szakmát kell tanulni. Egy villanyszerelő vállalatához, a Neumann-féle céghez szegődött tanulónak, tanoncnak. Én pedig egy év múlva a Neumann-féle cég révén kerültem a Baumgartner és Tsa céghez, amiben a „Tsa” az öreg Neumann fia volt. Én is villanyszerelőnek. Az érettségizett fiatal embereknek ezekben az iparokban elismerték a korábbi tanulmányokat, és csak egy évet kellett eltölteni tanoncként.

Pétért 1940-ben behívták katonának. 1940-ben még úgy vonult be, mint karpaszományos, de 1941-ben, ha jól emlékszem, már levették róluk az egyenruhát és átminősítették munkaszolgálatosnak [\[xlvii\]](#). 1942 nyarán jelezte, hogy vagonírozzák, és viszik őket a frontra. Egyenesen a doni pusztulásba vitték. Utoljára 1942-ben, az elutazás előtt tudtam még vele beszélni. A határról még küldött egy lapot, amiben azt írta, hogy jól vagyunk. Soha többé nem jött semmiféle papír tőle, csak a pár soros értesítés apámnak:

„Értesítjük, hogy Domonkos Péter kiség.mu.szolg. aki az 1919. évben Budapesten született, anyja neve: Rózsa Gabriella, 1943. január hóban Márkinál [\[xlviii\]](#) meghalt és a helyszínen eltemették.”

Munkaszolgálat és háború: 1938-1945

1939-ben Baumgartnerékhez kerültem **villanyszerelő-tanoncnak**. Egyéves tanulási idő volt, mert az érettségi erre lehetőséget adott. De már az első évben elég sokat dolgoztam önállóan, mert nagyon hamar megtanultam. Inkább csak a szakmai fogásokat kellett megtanulni: hogyan kell a bergmanncsőhöz falat vésni, hogyan kell a dobozokat elhelyezni, hogyan kell síkba gipszelni, hogyan kell megoldani, hogy egy csillár két áramkörrel működjön, hogyan kell alternatív kapcsolót szerelni. Akkoriban minden jobb házban többféle csengő volt, bejárat csengő, a cselédnek csengő. Amikor elvégeztem ezt az egy évet, akkor volt egy úgynevezett felszabadítási eljárás egy bizottság előtt. Ezt a vizsgát fényesen letettem, és 1940 októberében megkaptam a segédleveletem [\[xlxi\]](#). 1946-ban a mestervizsga már egy kicsit komolyabb vizsga volt, azt az lpartestület vezetői előtt kellett letenni.

Még egy jó darabig a Baumgartnernél maradtam mint villanyszerelő. Ha jól emlékszem, amikor segédként elkezdtem dolgozni, akkor heti 20 pengő volt a fizetésem. Előtte tanoncként 10 pengő. De a fizetés kiegészült a borralalóval. Ha magánháznál dolgoztam, ott a méltóságos asszonyoktól, a nagyságos asszonyoktól, uraktól [\[ii\]](#) rendszeresen kaptam. 1941-ig dolgoztam itt, mert télire nem tudott munkát adni. Télen az egész építőipar egy kicsit leáll. Ő maga mondta, hogy próbáljak meg más helyet keresni. Akkor találtam egy Galambos nevű keresztény céget, ott dolgoztam 1942 októberéig. Nagyon jól kijöttem a Galambossal is. Az egy más világ volt, mert budai és Buda környéki munkákat kellett csinálni. Ő tudott télen is munkát adni, mert valószínűleg jobb összeköttetései voltak. Volt egy-két építkezés, a Budai hegyekben épülő villák, amire azért emlékszem, mert akkor kerékpárral jártam. Az oldalára fel volt függesztve a sok huzal, hátul el volt helyezve a szerszám. A Budakeszi úton fölfelé toltam a biciklit, viszont visszafelé még pedálozni sem kellett, csak száguldottam lefelé. Akkoriban autó nemigen járt, pláne autóbusz nem. Ezenkívül a műhely környékén is voltak kisebb-nagyobb munkák. Ha van a közelben villanyszerelő, az emberek általában azt hívják, ha elromlott a lámpa, kiolvadt a biztosíték, elromlott a vasaló. A Galambosnak is volt egy kis műhelye, ahol az ilyen javításokat el lehetett végezni. A keresetemet az utolsó fillérig hazaadtam, legfeljebb ha kellett valamire pénz, akkor anyám adott. Reáliskolás koromban is volt zsebpénzem, arra nem emlékszem, hogy mennyi, de ebből mentem moziba, vettem édességet.

Aztán **1942 októberében be kellett vonulnom munkaszolgálatra**. Amikor bevonultam, már nem adtak se felszerelést, se ruhát, saját ruhában és felszerelésben kellett menni. Egyedül sapkát adtak [\[iii\]](#). 1942-től már bent voltam a munkatáborban, és szinte egyik első dolgom volt, hogy apámmal levélben felvettem a kapcsolatot, hogy nekünk mi minden kellene. És ezt rendszeressé tettük, úgyhogy az én munkaszolgálatos századomban alakítottunk egy Jóléti Bizottságot. Másutt is volt ilyen, de a mienk annyira hivatalos volt, hogy csináltattunk egy bélyegzőt: a „12/3. Jóléti Bizottság”. Ennek eleinte én voltam az elnöke. Később átadtam egy másik fiúnak. A lényeg az, hogy elküldtünk egy igénylőlevelet bélyegzővel és a századparancsnok aláírásával a zsidó hitközség Hadviseltek Bizottságának, és akkor egy idő után kaptunk, amit kértünk. A bizottság ezekre a felszerelésekre a jó módú zsidóktól szedte össze a pénzt.

Főleg lábbeliben volt nagy hiányunk. Nagyon sok szegény gyerek vonult be közönséges félcipőben. Én jó felszereléssel vonultam be. Édesapám és a fivérem is adott tanácsokat. Ő már 1940-től bent volt. Két pokrócot kellett vinni, hátizsákot, katonaládát, bakancsot, legalább egy váltás meleg alsóneműt. Azon a bakancson, amiben bevonultam, kívülről nem lehetett látni, hogy nagyon

gyenge minőségű, és az erős igénybevételtől hamar tönkrement. Akkor apám szerzett egy használt, de kitűnő állapotban lévő síbakancsot. Vastag, erős talpa volt, és azzal végig kihúztam.

Először Bereckre vittek, ez Erdélyben van, Háromszék megyében, Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely közelében, az Ojtozi szoroshoz közel. Az Ojtozi szorosnál várták, hogy egy román támadás éri az országot. A szorosoknál volt mindig az ilyesmi. Nekünk ott erősítési munkát kellett végezni. Ásni kellett és fát vágni. Az ásós munka mellett voltak azért finomabb munkák is, például gépfegyverállás előkészítése, ami azt jelentette, hogy egy kerek gödröt kellett kiásni úgy, hogy az egyik oldalán, amelyik az ellenfél felé néz, legyen egy ilyen nyelvszerű benyúló darab, amire rá lehet állítani a gépfegyvert, és mellette jobbról, balról állhatnak a segédemberek. Az egyik adogatta a löszert, a másik elvezette, a középső pedig lőtt.

Ez a Bereck csak az állomáshelyünk volt, innen mentünk **Háromszék megyében** azokra a helyekre, ahonnan ellenséges támadás volt várható, tehát ahol árkot kellett ásni, vagy gépfegyverállást építeni. Elég hamar elhagytuk Berecket, és áttelepültünk a Sepsiszentgyörgyhez közeli Kilyénbe^[lil]. Ott sokáig időztünk. Itt volt az úgynevezett gyalogsági alapkiképzés. Jobbra át, balra át, katonai fegyverfogás helyett lapátfogás volt: lapát vállra, lapát súlyba, lapáttal tisztelegj. Ezenkívül fizikaierőnlét-gyakorlatok: kúszás, békaügetés, futás fel a dombra stb. Mindezt nagyon jól bírtam. A fizikai munkában jártas voltam, a villanszerelésnél a sok létrázás és vésés is erősített. Az alapkiképzés mellett azért továbbra is volt ásás és favágás, és elég megerőltető volt a normája. Nem egyszerű kis árokásásról volt szó, hanem igen nagy és mély árkokról, amikbe a feltételezett ellenséges tank beleesik, nem tud átmenni. Nehéz munka volt, mert bentől fel kellett dobni a földet. Szerencsére ott, ahol én dolgoztam, nem volt sok gyökér vagy kő. Az élelmezés akkor még jó volt, és elég bőséges^[liii]. Hús is volt.

Kilyénből be kellett járni Sepsiszentgyörgyre a postára. Eredetileg egy szakaszvezető járt be a postára átvenni a leveleket és a csomagokat. A csomagokhoz pedig volt egy ilyen szekeres gazda, aki segített. A parancsnokság nem nagyon volt megelégedve a szakaszvezető intelligenciájával, kerestek mellé egy embert, aki el tudja olvasni, amit kell, és meg tudja számolni a pénzküldeményt. Ez a kísérő lettem én. Így indult a dolog, de egy idő után a parancsnok rájött, hogy mi a fenének kell nekem kíséret. Kiadott egy szabad mozgásra vonatkozó engedélyt ezekre a helységekre.

M. KIR. XIII. KÖZÉRDEKŰ MUNKASZOLGÁLATOS ZÁSZLÓALJ

2. SZÁZAD

Állandó kilépési engedély

Domonkos István 2. szd. állományába tartozó ksm.-nek 1943. évi május hó 2.-tól állandó kilépést engedélyezek szolgálati ügyben Kilyén, Sepsiszentgyörgy, Szentivánlaborfalva, Szotyor és Lisznyó községekbe, mint századküldöncnek.

Érvényes a visszavonásig!

Kilyén, 1943. évi május hó 2.-án.

Vertán Dezső fhgy. szd. pk.

Ez egy nagyon jó buli volt, mert Sepsiszentgyörgyön, ottani zsidó családok között találtam magamnak megfelelő helyet. Még egy-két lány is volt, akinek lehetett udvarolni. Aztán őket is

elhurcolták. Azért is fontos volt nekem, mert ott volt írógép, és én írógépen szerettem levelezni. Írógépen írni otthon tanultam meg, mindig volt otthon írógép.

1943 nyarán Háromszék megyéből vonattal felvittek minket Volóc környékére [Bereg vármegye]. Volóc[liv] egy nagyobb **kárpát-ukrajnai helység**, ott vagoníroztunk ki, és onnan néhány kilométerre, már a hegyek között, volt az állandó tartózkodási helyünk, Podobóc[lv]. Ez egy világtól elzárt kis vacak falu, amit ruténok[lvi] és zsidók laktak. Mind a kettő rettenetes szegénységben és rettenetes mocsokban. Nagyon nehéz volt olyan szálláshelyet kialakítanunk, ami nem volt tetves. Podobócon a régi zsidók ugyan kialakítottak egy mikvét, de olyan rossz állapotban találtuk, hogy még a kályhacső sem volt meg. Ami pedig a tisztaságot illeti... Állítólag volt ott egy orvos, aki megvizsgálta, és azt mondta, nem egészséges, nem szabad használni. De volt, aki használta. Én egyszer sem merültem bele abba a lötytybe, viszont amint leesett a hó, lehetett hóval mosakodni.

Ott Podobócon tényleg rossz talaj volt, és a kemény munka következtében sorban kicsorbultak a fejszék, csákányok. Akkor jelentkeztem azzal, hogy ezeket a szerszámokat időnként javítani kellene. Új nincs, eldobni nem lehet. Podobóctól néhány kilométerre volt egy másik kis nyavalyás falu, Pilipec. Itt is ruténok meg zsidók laktak. Jónak találták az ötletet, és a parancsnokság átküldött egy őrmestert, hogy nézzen szét, mert úgy hallották, hogy Pilipecen működik egy ruszin kovácsmester. És tényleg, a kovácsmesternek volt egy elég szép kis műhelye. Megegyezték, hogy a kincstár fizet valamit ennek a kovácsmesternek, aki magyarul alig-alig tudott. Megengedték, hogy oda átjárjunk. Volt egy bajtársam, igazi zsidó parasztyerek, úgy hívták, hogy Polák Klein Andor, aki írni-olvasni nem tudott, ami zsidónál elég ritka. Nagydarab, erős, behemót ember volt. Ő lett a segítőtársam. Hetenként összeszedtük a kicsorbult szerszámokat, amennyit elbírtunk, ketten átgyalogoltunk Pilipecre, letelepedtünk a mesternél, aki megmutatta, hogyan kell a szerszámokat kijavítani. Adott hozzá megfelelő felszerelést, megmutatta, hogyan kell a tüzet fűjtatni lábítóval. És ami a fő, a kovácstűz mellett lehetett melegedni. Az a tél 1943-ról 1944-re nagyon kemény volt. Sokan megfagytak, vagy fagyási sérüléseket szereztek ott fent, és a munkában sok baleset volt. Ezzel a kovácsbulival viszont mi hetente kétszer melegben voltunk. A kovács hozott be szalonnát, elővette a lapos kovácsfogót, megtüzesítette, közé tette a szalonnát, és kenyérre nyomta nekünk a zsírt.

1943-ban apám értesítést kapott arról, hogy Péter fia meghalt. A századparancsok, Vertán Dezső főhadnagy a reggeli eligazításon előszólt, hogy lépjek ki, és azt mondta a többieknek, hogy Domonkos István fivére hősi halált halt. Holott a hivatalos értesítő a zsidóknál elkerülte a hősi szót. Attól kezdve, hogy Péter meghalt, állandóan könyörögtem apámnak, hogy csináljon valamit, mert tudtuk, hogy előbb-utóbb ideér a front. Írt hivatalos kérvényt, aminek nem sok eredménye volt.

Domonkos Miksa Budapest, VII. Lövölde tér 2.

Kérvénye fiának leszerelése ügyében.

A m. kir. I. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj Parancsnokságnak

Budapesten, 1943. évi május hó 26.-án Budapest

Az I.k.m.zlj. 1568/hg. számú szóbeli értesítés alapján:

Mivel DOMONKOS PÉTER nevű fiam (született 1919 november 21.-én Budapesten; anyja neve Rózsa Gabriella; beosztása I/6 k.m.sz.d.) a kapott értesítés szerint 1942 évi december hó 25.-én az orosz harctéren életét adta a Hazáért és a 292/33 számmal jelezett helységbe eltemettetett, kérem ugyancsak tényleges kisegítő katonai szolgálatot teljesítő másik fiam:

Domonkos István (született 1921. augusztus 28.-án Budapesten; anyja neve Rózsa Gabriella; beosztása: XIII. m. kir. közérdekű munkaszolgálatos zlj. 2. szd. - mostani állomáshelye: Kilyén, Háromszék megye -

l e s z e r l e t e s é t.

A szokásos indokok figyelembevételével kérem tekintetbe venni, hogy jómagam az első világháborúban sebesült tiszt vagyok, akit a Kormányzó Úr Ő Főméltósága átlagon felüli háborús teljesítmények címén századossá méltóztatott előléptetni, de tényleges katonai szolgálatot teljesítettem még azóta is. Több kardos és

hadiéki ményes kitüntetés tulajdonosa vagyok.

Voltak kapcsolatai a Honvédelmi Minisztériumban, és 1944 áprilisában egyszer csak jött a parancs, hogy **felvezényeltek Budapestre** a Magyar Királyi Honvéd Vasút és Hidász Szertárba, ami a Timót utcában^[lvii] volt. A Timót utca közvetlenül a fegyvergyár mellett volt, nem messze pedig az olajfinomító. Hogy a vezénylesem ne legyen feltűnő, ezért öt embert vezényeltek fel azon a címen, hogy mindegyiknek van valami szakmája. Voltak még rajtunk kívül is ott munkaszolgálatosok. Az köztudott volt, hogy a Timót utca egy jó buli^[lviii], mert Budapesten lehet lenni. Első munkánk az volt, hogy annak az óriási területnek a szennyvízhálózatát kellett kitisztítani. Elég szigorú katonai rend volt, nem nagyon lehetett mozogni, és nem is nagyon kedveltek minket.

Lényeg, hogy április első napjaiban, talán 5-én volt az első nagy **légitámadás Budapest ellen**^[lix], méghozzá kitüntetően a fegyvergyár és a közeli olajfinomító ellen. Amikor odaérkeztünk, már az első nap láttuk, hogy a zsidó munkaszolgálatos fiúk árkot ásnak, de nem olyat, mint Erdélyben, hanem futóárkot. Viszont olyan mélyen, hogy be lehetett fedni vasúti talpfákkal, síndarabokkal, mindenféle egyébvel, ami ott rendelkezésre állt. A parancs az volt, hogy légitámadás esetén a zsidók bújjanak el, ahol tudnak. Az igazi óvóhelyeket csak a katonák és a tisztek használhatták. Volt egy hatalmas üzemcsarnok, amiben többek között egy hatalmas gatter (fűrészgép) működött, és a betontalapzata alatt volt a legnagyobb óvóhely a katonáknak. Néhány nap eltelt, jöttek újabb és újabb légitámadások, mi bent kucorogtunk abban a nyavalyás árokban, és megúsztuk. Viszont a tiszt urak és a katonák a nagy óvóhelyen majdnem mind ottmaradtak, mert találat érte a gattert, és a fejükre zuhant.

A helyzet egyre kétségbeejtőbb lett, már nem volt vízvezeték, nem volt csatorna. Akkor megengedték, hogy aki Budapesten lakik, hazamehessen mosakodni, ellátni magát. Egy idő múlva rájöttek arra, hogy ez annyira fontos célpont, hogy tarthatatlan a helyzet. A honvédség Budakalászon lefoglalt egy textilgyárat, ez lehetett talán májusban, oda kellett átvinnünk az egész felszerelést, ami még megmaradt a honvédségi üzemből. Ezek között voltak esztergapadok, fűrészgépek. Budakalászon újból fel kellett építeni egy gyárat. Óriási vezetékhalózatot kellett csinálni, lealapozni a szerszámgepeket, szóval ez olyan volt, mint egy új üzemnek a beindítása. Ez az üzem hídalkatrészeket gyártott és javított, sőt vasúti kocsikat is kellett javítania. Megfeszített erővel folyt a munka, egyszer csak megjelentek a Liberátorok^[lx]. Nagyon jól tudták, hogy itt van

az új üzem, ami különben egész közel volt a Dunához, és elkezdtek ott is bombázni. Óvóhely nem volt, mindenki bújt, ahol tudott. Én felfedeztem a parton egy javításra kihúzott dunai monitort, abban bújtam mindig el. Sőt ott rejtettem el az élelmiszerkészletemet is. Mert abban az időben már nagyon rossz volt az ellátás, nekem Hajdú Miklós barátom csempészett be ügyesen kolbászt, szalonnát.

Aztán az igen tisztelt honvédparancsnokság rájött, hogy Budakalászon sem működhet a gyár. Egy szép napon betoltak az iparvágányra egy vonatot, és kijött az utasítás, hogy holnap elkezdjük berakodni a felszerelést. Hova? Nyugatra. Azt nem, mondtam én, és velem együtt még néhányan, és **meglógtunk**. Én hazamentem a Lövölde térre.

Akkor alapították azt a bizonyos ruhagyűjtő századot. Ebbe a századba bekerülni nagy protekció kellett, mert ez egy biztonságot adott. Rajtam kívül alig-alig volt fiatal munkaszolgálatos, a többség idősebb, jómódú pesti zsidó polgárember volt. A minisztériumon keresztül kapott a század rendes honvédségi ellátmányt, de nekünk kellett egy főzőkonyhát fenntartani. Két tapasztalt idős emberünk vezette a konyhát. Az egyik, Strausz Zoltán nagyvágó volt, a másik vendéglátó-ipari szakember. A nagyvágók voltak Budapest leggazdagabb emberei, kezükben volt a vágóhíd. Nem a kóser, a rendes vágóhíd. Strausz Zoli barátom, akkor bácsinak hívtam, valamikor augusztusban szólt nekem, hogy „Gyere, segítsél nekünk, kell ide fiatal ember is, megtanítunk legalább, hogyan kell jó gulyást csinálni”. Én bekerültem a konyhára, de sok mindent csináltam. Fiatalember voltam, ilyen szaladj ide, szaladj oda, csináld ezt, csináld azt. Ott tanultam meg hagymát vágni.

A ruhagyűjtésben nem nagyon vettem részt, inkább olyan munkákat végeztem, amelyeknél külső kapcsolatokat kellett fenntartani. Tekintve, hogy nekem egyenruhám volt, biztonságosan mozogtam. Az egyenruha szegény fivéremé volt, mert amikor 1942-ben a 2. magyar hadsereggel elvonult, már civil ruhában kellett mennie. Otthon hagyott egy rend nagyon rossz állapotban lévő katonai egyenruhát, azt vettem föl, és ki is tartottam vele végig. A köpeny alatt egy nyári zsávolý katonaruha volt rajtam megviselt állapotban. A köpeny is eléggé rossz állapotban volt, ami azért volt jó, mert az ilyen katonát nem igazoltatták a nyilasok, nem érdekelte őket. Az ilyenről azt gondolták, hogy valószínűleg a frontról jön. Inkább azokra hajtottak, akik jobban voltak felöltözve. Úgyhogy soha nyilas nem igazoltatott. De jobb is, mert nem volt jó papírom. A viselt katonaruhához nem passzolt a svájci és a svéd menlevél. Ugyan a zsebemben volt a régi zsoldkönyv, amit még mint munkaszolgálatos kaptam, de abban volt egy ZS betű. Ha valaki alaposan megnézi, rögtön lebukok.

Az is előfordult, hogy fölrendeltek az Síp utcai irodákba rendet tartani. Mert volt olyan, hogy nagyon sok kérelmező, nagyon sok panaszos jelent meg. Például mentek föl emberek azzal, hogy a házukba betörték nyilasok. Mert azért már ebben az időben is garázdálkodtak. Valakit elvittek, valakit bántalmaztak, valakit kiraboltak. Ilyen dolgok voltak. De főleg a lakásproblémák, mert csillagos házakba tömörítették a zsidókat. Az volt a feladatom, hogy álltam egy előszobában, és az embereket fokozatosan engedtem be. Egy másik alkalommal egy fiatalasszonyt kisgyerekekkel ki kellett kísérni az Amerikai úti Vöröskeresztes telepre [\[Lxi\]](#). Villamossal mentünk, és nagyon kellett vigyázni, hogy a gyerek meg ne mukkanjon, mert ő is csillag nélkül volt. Én pedig mint katona kísértem ki őket.

Ez a ruhagyűjtő század ment egészen a **Szálasi puccsig**^[ixii]. Akkor már én is megkaptam a Wallenberg-féle Schutzpass-t, és a Katona József utcai lakásba mentem. Katalint^[ixiii] sikerült elhelyezni a zsidó gimnáziumban az Abonyi utcában. Akkor meg is szakadt köztünk a kapcsolat.

Rögtön a Szálasi-puccs másnapján rendeletek sokaságát adták ki. **Gettót kellett építeni**. A csillagos házakból is oda tömörítették az embereket. Meg kellett szervezni a gettó ellátását. Védekezni kellett az esetleges rablások, a nyilasgarázdálkodás ellen. Kapcsolatot kellett tartani a hatóságokkal. A nyilas időben is ki-be járkáltunk a gettóból, és a Katona József utcában laktunk. Soha nem aludtam bent a gettóban. Főleg fizikai munkát végeztem, zsákokat felemelni, bevinni a raktárba, hazaszállítani. A legnehezebb liszteszsák 80 kiló körül volt, amit akkor még elbírtam. De volt olyan, hogy elkísértem apámat a városházi tárgyalására, vagy különleges feladatot kaptam.

Egy zsidó fiatalember kétségbeesve jött, hogy édesanyját és apját a házmester állandóan azzal fenyegeti, hogy át fogja adni őket a nyilasoknak. Ez már a Szálasi puccs után volt, de a gettó még nem állt. Ezt a két öreget ki kellett hozni, mert nem mertek maguk elindulni. Kerékpárra ültem, és odamentem. Katonaruhában voltam. Bementem a házmesterhez: „Kitartás, éljen Szálasi! A hadtestparancsnokságtól parancsom van, hogy ezt a két embert állítsam elő. Legyen szíves, hozza le őket.” Lehozta, és elvittem őket egy másik csillagos házba. Persze ők erről az egésztől nem tudtak. Reszketve jöttek le, és amíg ki nem mentünk, és kint az utcán nem tudtam megmondani nekik, hogy a fiuk szólt, addig remegtek.

Volt egy másik eset. Levelet kell vinnem Cavallier Józsefnek, és választ hozni tőle. Cavallier József egy keresztény újságíró volt, akit a prímás a Magyar Szentkereszt Egyesület világi vezetőjének jelölt ki. Az egyesület fő feladata a megkeresztelt zsidó emberek védelme volt. A Múzeum utcában volt az irodájuk, és én gyanútlanul odamentem. Bementem, és a házmesterné azzal fogadott, hogy „Jaj, jaj, vitéz úr, de jó, hogy nem előbb tetszett jönni. Egy órával ezelőtt itt voltak a nyilasok, és lelőtték az elnök urat.” „Meghalt?” „Nem, szerencsére a mentők megmentették, és hazavitték.” Budán volt a lakása, odamentem, becsengettem. Halálos ijedelem volt, amikor megint egy egyenruhást láttak. A felesége bevitt, Cavallier ágyban feküdt, nem emlékszem, milyen sebesülése volt, hol volt bekötve, de beszélő állapotban volt. Áadtam neki a levelet, és ha jól emlékszem, azt mondta, hogy nem kell válasz, csak annyit mondjál nekik, fiam, hogy jobban vagyok, és nem lesz semmi probléma. De utána, mielőtt elbocsátott volna, még tartott egy kis szentbeszédet: „Jól van, fiam, rendes jóra való, keresztény magyar katonának így kell viselkedni, ahogy ti csináljátok.” Kérdezte, hogy hol szolgállok. Mondtam, hogy egy zsidó munkaszolgálatos század keretében. Erről ugyanis voltak ismereteim.

Volt egy borzasztó eset, amikor a nyilasok a csillagos házakból összeszedett embereket beterelték a Dohány utcai nagy templomba. Több száz embert két napig étlen-szomjan tartottak ott. Nem tudtunk bemenni hozzájuk. Gyakorlatilag csak én tudtam érintkezni velük, de oda nem mint katona mentem be, nem is mint zsidó, hanem mint az Elektromos Művek embere. Odamentem a kapcsolótáblához, tettem-vettem, és közben tudtam beszélni az emberekkel, megnyugtattam őket, hogy hamarosan vége lesz. Úgy lett vége, hogy a második napon bejött egy kisnyilas csoport, tíz-tizenöt ember, akik az oltár előtt egy nagy asztalt állítottak föl, és a zsidóknak libasorban végig kellett menniük, és minden vagyontárgyat és pénzt le kellett adniuk.

1945 után

Aztán az egyik hajnalban a Katona József utcai ház kapujánál lévő őr, mert mindig állítottunk oda valakit őrködni, jelentette, hogy **jönnek a ruszlik**. Házról házra jöttek. Eldugtuk a katonaruhát, és eléjük ment egy ember, aki az első világháborúban, illetve a hadifogságban valamennyire megtanult oroszul, és nagy örömmel üdvözölte őket. A ruszlik első dolga volt, hogy elvették az arany zsebóráját láncsal. Ezután végigjárták a házat, németeket és fegyvert kerestek. Nem bántottak nálunk senkit. Amit el lehetett vinni, azt elvitték, főleg a karórákat kedvelték. Ez volt a mi felszabadulásunk.

A felszabadítás után két nappal apámmal bementünk a gettóba. Láttuk ezt a borzasztó káoszt. Az a feladatot kaptam, hogy védjek egy élelmiszerraktárt. Mert az egyiket, ahol étolaj volt, feltörték, elkezdtek csajkával kimeregetni az olajat, és a végén a nagy tumultusban kifolyt a rengeteg olaj. És akkor egy másik raktárhoz kiküldtek vigyázni. Persze, akkor már civilben voltam, mert katonaruhában elkaptak volna az oroszok. Minden fiatal embert elvittek. Így is kétszer elvittek, mind a kétszer meglógtam^[ixiv]. Abban az időben a hitközség még fenntartotta a gettó élelmezési rendszerét. Segítenem kellett a Vöröskeresztől vagy más helyekről kiutalt élelmiszerek beszállításánál. Volt egy lovas kocsis emberünk egy gebével, aki egyszer hirtelen összeesett és megdöglött. Én valahol a hóban találtam egy négykerekű kézikocsit. Azt egyszerűen eltulajdonítottam, és azzal a kézikocsival tudtam járni. Nem egy alkalommal a Nyugati pályaudvar külső vágányainál lévő élelmiszer-elosztó központtól kellett zsákszámba elhozni babot vagy borsót. Ketten hárman voltak velem. A kézikocsimmal tudtam kisebb szállításokat is vállalni, amiért főleg ennivalót kaptam. Nem mentem vissza a szüleim lakására, akik még egy darabig a Katona József utcában laktak Annával, aztán visszamentek a Lövölde téri lakásba.

Itt közbe kell vetnem, hogy **1945-ben beléptem a Szociáldemokrata Pártba**^[ixv]. Akkor az szinte természetes volt, hogy mindenki valamelyik pártba lép. Ízlésemnek, korábbi gondolatvilágomnak, a családi elképzeléseknek is a Szociáldemokrata Párt felelt meg. Amikor egyesült a két párt, már láttam, hogy miről van szó, de nem mertem kilépni. 1948-ban már nagyon veszélyes dolog lett volna kilépni. Utána meg pláne, hiszen 1953-ban elvitték az apámat, és reszkettem, hogy engem is bevisznek. Tudom is, hogy nyomoztak utánam, mert a házmester mondta, hogy voltak ott nyomozók és érdeklődtek.

Amikor vége lett a háborúnak, Hajdú barátommal, aki egyébként civilben a filmgyárban dolgozott, még a régi Kovács és Faludi-féle filmgyárban^[ixvi] mint technikus, elhatároztuk, hogy **csinálunk egy kis vállalatot közösen**. Ehhez volt nekem még egy munkaszolgálatos bajtársam, aki elég gazdag volt, és be tudott rendezni egy kis filmlaboratóriumot. Aztán rájöttek arra, hogy érdekesebb lenne hangfelvételeket csinálni. Volt valamikor régen Budapesten egy cég, aminek az volt a mottója, hogy „Saját hangja, vigye haza!”^[ixvii]. Nagyon kedvezményesen hozzájutottunk egy készülékhez, amivel hangfelvételeket tudtunk csinálni, és azt hittük, hogy ebből meg lehet gazdagodni. De nem gazdagodtunk meg. A cégünk neve Gong Hangstudio volt. A cég az én nevemen ment, mert nekem jó szakmám volt. Amikor a céget csináltuk, akkorra már a mestervizsgát is letettem, tehát villanszerelő-mester voltam, és iparendélyt váltottam ki. 1946. október 8-án kaptam meg a mesterlevelet, és 1946. december 18-án váltottam ki az iparendélyt. A vége az lett, hogy a tevékenység áttevődött a villanszerelésre, és már egy-két embert is tudtam foglalkoztatni, mert megvoltak a régi kapcsolataim. Nagyon sok munka volt abban az időben, a háború után rendbe kellett hozni a tönkrement házakat. A Deák Ferenc utcában béreltünk egy földszintes kis helyiséget, ami azt jelentette, hogy ott voltunk a Belváros közepén, és akkoriban

nyíltak újra az üzletek, amelyekben kellett villanyt szerelni. Ezenkívül Hajdú barátom nővére a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál dolgozott^[lxviii]. Ez arra volt jó, hogy az alatt az idő alatt, amíg villanyszerelőként dolgoztam, a Közmunkatanácstól is kaptam kisebb-nagyobb munkákat. Anyagot tudtam szerezni, volt anyag a régi nagykereskedőknél. A háború előtt, amikor villanyszerelő-segéd voltam, rendszeresen jártam ezekhez a nagykereskedőkhöz, ismertek, és volt, akinek volt eldugott anyaga.

Minden rendben is lett volna, csak aztán jött a Rákosi-féle hóbot, hogy még a kisiparosokat sem akarták hagyni, és - ha jól emlékszem - 1948-ban már rendkívül magas adót vetettek ki, amit nem lehetett elviselni^[lix]. Úgyhogy 1949. január 7-én **visszaadtam az ipart**, és részletfizetési kedvezményt kértem. A Rákosi-féle rendszerváltozás tönkretette a Közmunkatanácsot is, ami a Madách házakban volt, és Hajdú nővére átkerült a Közmunkatanács helyét elfoglaló MATI-hoz (Magasépítési Tervező Iroda), és ott kibulizott két állást nekünk. Így 1949-ben bekerültem a MATI-ba. Elsőre gondnoki állást kaptam. A MATI nem sokkal ezután átalakult Általános Épülettervező Vállalattá (ÁÉTV), ahol kulcspozícióba kerültem, mert gazdasági munkát bízta rám. Ezen kívül én lettem a szakszervezeti bizottság titkára, amit akkor úgy hívtak, hogy Ü.B.^[lxx] titkár. Ez elég fontos pozíció volt annak idején, mert az úgynevezett üzemi háromszögben mindig benne voltam. A vállalat igazgatója, a párttitkár és az Ü.B. titkár. De ez is volt az egyik oka annak, hogy hamarosan nézeteltéréseim támadtak, ami látszik a káderlapból is. Így az Ü.B. titkárságból hamar kiestem, és utána már semmi ilyesmit nem csináltam. Az ottani személyzetis azt jegyezte fel rólam, hogy ellenséges beállítottságú vagyok. 1956-ban megkaptam **a káderlapomat**:

Általános Épülettervező Vállalat Személyzeti osztálya.

Jellemzés

Domonkos István: gépész rajzoló, polgári származású, apja tisztviselő volt (eredetileg gép. mérnök.)

Szakmailag: Irodánk megalakulásától, 1949. XI.-tól állt alkalmazásunkban. Kezdetben gazdasági csoportvezető volt. Éles eszű, értelmes ember. Munkáját igyekezett úgy végezni, hogy a dolgozók szeressék. Kívánságát mindenkinek teljesítette, így meglehetősen népszerű volt. Később, miután a Főiskolára felvételt nyert, ezen beosztásából áthelyeztük műszaki rajzolónak. Ügyes, fejlődőképesnek bizonyult.

Politikailag: 1945-től az SZDP-nek^[lxxi] volt tagja, egyesüléskor MDP tag lett. Társadalmi munkája Ü.B. titkár volt, de ezen funkciójával kapcsolatos munkáját nem kommunista módon végezte .Pl. a munkáskádereket lebecsülte, felvilágosító, nevelő munka helyett, inkább uszított a rendszer ellen.

Az Ü.B. vezető tagjai mind a baráti köréből tevődött össze, hozzá hasonló beállítottságú dolgozókból. Így pld. köztük volt Bezur Mária férjezett Brandek Józsefné, aki nemrégén lett kizárva a Pártból, miután csak most derült ki róla, hogy egy jugoszláv születésű „SS” őrmesternek lett a felesége, akit ostrom óta 1½ évig rejtegetett a lakásán, végül hamis bejelentővel, melyet ő szerzett, elhelyezkedett termelőmunkára. Ugyancsak barátai közé tartozott Eperjesi Gézáné, akkori párttitkárunk, akit gyenge munkája miatt a Ker. Pártbizottsággal áthelyeztettük. Azóta nevezett szintén ki lett zárva a Pártból. Szoros baráti kapcsolat fűzte Gádor Bélánéhoz, aki Vállalatunknál a Bizalmas Ügykezelőség csop. vezetője volt. Áthelyeztük a Mezőtervhez stb. Ezért egy-egy ilyen értekezlet - melyen komoly határozatoknak kellett volna születni - annyira ellaposodott, hogy

szinte baráti összejövetel lett belőle.

Fentiek bizonyítására előadom a következőket: 1949 év végén Sztálin elvtárs születésnapjára Peredi igazgató helyettes elvtárs felajánlotta, hogy reggelenként előadások keretén belül ismerteti a dolgozókkal Sztálin elvtárs életét. Ez idő alatt a rajztermek ajtaja zárva volt, így az elkésett dolgozók a folyósón várakoztak, köztük volt Domonkos is. Megkérdezte tőle az egyik tag, hogy ő miért nincs bent az előadáson, mire a következőt válaszolta, gúnyosan: „Ugyan kérlek, csak nem fogok egy ilyen csapnivaló, unalmas előadáson résztvenni, tartok én Nektek olyan beszédet, hogy azt meghallgathatjátok, hisz ez cirkusz az egész.” Másik eset: a Peredi igazgató h. elvtárs szobáját, mint gazd.csop.vez.-nek neki kellett bebútorozni, amikor erre a célra csinosabb bútordarabok beszerzéséről volt szó, azt a megjegyzést tette: „Minek az, kicsi korában az asztal körül kergették, ha nem ült fotelba.”

A konyha személyzettel több apró összetűzések közül egyik: Az ebédlő takarítása nem történt meg időben, melyért igen hangosan nyilvánította véleményét. „Ha nem teljesítik kötelességüket, akkor le is út, fel is út, ilyen alkalmazottakat kapunk még ezrével.”

Előfordult, hogy Ü.B. értekezleteken bérkérdésről tárgyaltak, s amikor azt mondta az egyik vezetőségi tag, hogy ő nem marad a vállalatnál, mert a munkája itt nincs megfizetve, akkor a következő választ adta: „Te nagyon tévedsz, ha azt hiszed, hogy azt tehetsz amit akarsz, mert vedd tudomásul, hogyha nem akarsz itt dolgozni, kényszerítenek rá, különben lezárnak.” A bér kérdésben uszított, a mérnököknek igazat adott. Magasabb összegű segélyeket olyan dolgozóknak utalt ki, akik szociális helyzetüknél fogva, nem voltak rá jogosak. Pl. egy osztálytitkárnő, akinek a férje jó jövedelmező állásban volt.

A hadsereget lebecsülte. Véleménye szerint nálunk a katonákat úgy nevelik, - mint lovak a szemellenzővel - hogy ne lásson se jobbra, se balra, csak előre nézzen.

Véleményem az, hogy Domonkos István tipikus jobboldal szoc.dem., aki az Intézeten belül megszervezte a dolgozókat a saját részére. Frakciózott, amit jól tudott álcázni ideológiai képzettségével és beszélőkészségével.

Budapest, 1952. augusztus hó 16.-án.

Erdős Lajosné s.k. szem.előadó

Lánczi István s.k. szem.oszt.vez.

A Jellemzés hátlapján kézírással „észrevétel”:

Domonkos elvtárs azokhoz az értelmiségi kommunisták közé tartozik, akiket állandóan szemmel kell tartani, figyelni az összekötéseit és megnyilvánulásait.

Dobai József

1950-től esti egyetemre jártam és 1954-ben gépész szakmérnöki oklevelet szereztem. Időközben a tervezővállalatnál komplex tervezési gyakorlatot szereztem, mert a villamos berendezések tervezése mellett központi fűtési, vízvezeték- és csatornaszerelési és gázberendezési tervezési munkákban is részt vehettem. Később lehetővé tették, hogy a Lakóterv-nél, majd a KÖZTI-nél [\[lxxii\]](#) a felvonótervezési szakosztályon körülbelül két évig az emelő-

és szállítóberendezések tervezését tanuljam és gyakoroljam. 1955-től 1957-ig a BUVÁTI^[lxxiii] épületfelújításokkal foglalkozó osztályán főként villamos berendezések tervezésével foglalkoztam.

1956-ban beválasztottak a Forradalmi Bizottságba a BUVÁTI-nál. Én kifejezetten a mérsékelt emberek közé tartoztam. Amikor például kiszedtük a személyzetitől ezeket a káderlapokat, akkor voltak, akik rettentően felbőszültek, és fenyegetőztek. Ha jól emlékszem, egy ilyen kis vörös hajú zsidó volt ez a személyzetis, és mi megvédtük. Nem engedték sem kirúgni, sem bántani. Mert az Intézet azért működött végig. Egyrészt ki kellett adni a fizetést, másrészt voltak folyamatban lévő munkák, hiszen Budapest rommá vált épületeinek a helyrehozása hozzánk tartozott.

Aztán 1956-ban már **nem léptem be az MSZMP-be**, és így sikerült kimaradnom. A véletlen úgy hozta magával, hogy nagyon szoros barátságba kerültem a nálam jóval idősebb Fischer Alajossal. Ez abból indult ki, hogy közös munkáink voltak. Ő tervezte az épületet, én pedig az épületgépészeti részt. A testvére, Fischer József, a Nagy Imre kormányában, 1956. november 2-től 4-ig, két napig államminiszter volt^[lxxiv]. Sok baj volt körülöttük, régi szociáldemokraták voltak. És ez a barátság bennem megerősítette, hogy nem fogok visszalépni a pártba.

Amikor 1957-ben kialakították újra a pártszervezetet, nagyon nehezen mozdultak az emberek. Ennek az lett a következménye, hogy 1957 nyarán vagy őszén az Építésügyi Minisztériumból kiküldték a Valentinyt^[lxxv], hogy beszéljen rá bennünket, régi tagokat, hogy újból lépünk be a pártba. Tartott egy nagy beszédet. A végén kérdezték, hogy ki akar hozzászólni. Én voltam az egyik, és Fischer Alajos a másik. Mindketten nagyon beolvastunk. Akkor már Nagy Imrét és társait Romániában tartották fogságban, és rettentően kirohantunk mind a ketten. Főleg azokkal az érvekkel jöttünk elő, hogy miféle disznóság, hogy Magyarország törvényes miniszterelnökét valahol fogva tartják. Továbbá mi van a lefogott írókkal, újságírókkal? Ezeket vetettük fel, és megmondtuk, hogy szó sem lehet arról, hogy egy ilyen pártba, ami ugyanolyan, mint a Rákosié, újból belépünk. Nagy skandalum volt, a gyűlést fel is oszlatták, és néhány nap múlva hívtak bennünket az igazgatóságra, ahol ott volt két belügyes. Elég kemény vita volt. Én azt mondtam: „Önök nem tudják, de most elmondom, hogy az én apámat az ÁVH-nál agyonverték, halálra kínozták. Amikor megpróbáltam utánaérdeklődni, hogy mi történt és miért, azt a választ kaptam, hogy »Maga soha nem fogja megtudni, hogy itt mi történt.« És azóta sem adott senki semmiféle felvilágosítást. Mit gondolnak, ha én ezek után 56-ban magam mellé vettem volna néhány belevaló géppisztolyos fiút, és megpróbáltam volna ott, a Fő utcában megkeresni a felelősöket, az rendben lett volna? Nem inkább az a jó megoldás, hogy megpróbálok békésen változtatni, hogy egy olyan rendszerben élhessek, ahol ez nem fordulhat elő? Én kitartok amellett, hogy Nagy Imre és társai az ország törvényes vezetői.”

A válasz az volt, hogy Fischer Alajost azonnal nyugdíjazták. Nekem meg azt mondták: „A maga meséjét elfogadjuk, de figyelmeztetjük, ha még egyszer kinyitja ezt a kicsi száját” - ezt szó szerint mondom, mert az ilyet az ember megjegyzi - „akkor megnézheti magát. Magának kuss a neve. Semmiben nem vehet részt.” Erre azt mondtam: „Kérem, azon a gyűlésen, ahol a Valentiny tartott előadást, felszólítottak bennünket, hogy mindenki mondja el a véleményét, most már demokrácia lesz. Úgy látszik, amit akkor ott mondtak, az nem magyarul volt, hanem oroszul. Annak az ellenkezője igaz. Amit itt most önök mondanak nekem, legalább magyarul van. Nem fogom kinyitni a számat.”

Így is történt. Nagyon óvatos voltam. Persze az is hozzá tartozott, hogy azonnal **fölmondtak nekem**, már csak a precedens kedvéért is, hogy a nép lássa. És akkor megint a barátok, a régi mérnökgárdából rögtön, pár napon belül elhelyeztek a Fővárosi Szerelőipari Vállalatnál. Persze az nem volt kedvemre való munka. Mindennap megnéztem az újságokat, kerestem állást. Kétfelé szerettem volna elhelyezkedni. Az egyik a színház. Mert amikor még a Középülettervezőnél dolgoztam, ott színházi munkákat is csináltunk, és az egyik utolsó munkám épp az Operettszínházban egy világítási mozgóhídnak az elkészítése volt. A másik az egészségügy. És mit tesz isten, 1959-ban találtam egy hirdetést, hogy nagy budapesti egészségügyi intézmény épületgépész mérnököt keres. Megpályáztam, sikerült. Ez volt az Országos Onkológiai Intézet. 1959-től az Országos Onkológiai Intézet műszaki osztályvezetője voltam, és nyugdíjazásomig itt dolgoztam.

A belügyesek pedig nem nyúltak utánam, betartották a szavukat, ha befogom a számat. Egyszer, még a hetvenes években, **megszegtem a belügyeseknek tett hallgatási ígéreteimet**. A Hazafias Népfront helyi titkára meghívott, hogy szeretne bemutatni a kerület tanácselnökének. Nem mondhattam nemet, ha egyszer műszaki szakemberként már csináltam ezt-azt. Fölmentünk a tanácselnökhöz, és ott ült a kerületi párttitkár is. Leültettek, kávéval kínáltak, és rövidesen előjöttek a farbával: szeretnének a következő választáson tanácsstagnak jelölni, mert jó szakember vagyok, fiatal stb. stb. Először elnevettem magam, és mondtam, hogy én ilyesmire nem vagyok kapható, ne is beszéljünk róla. De elkezdtek nyaggatni. A végén kifakadtam, és azt mondtam, kérem, vegyék tudomásul, hogy én 1956-ban Nagy Imre híve voltam, és megmaradtam mostanáig. Én ezt a rendszert, amit most önök itt csinálnak, nem tartom legitimnek, és nem lennék hajlandó felesküdni erre a rendszerre. Vegyék tudomásul, hogy én soha nem mondtam ki azt, amit önök szoktak mondani, hogy ellenforradalom volt. Magyarországon forradalom volt. Nagy volt a megrökönyödés, de semmi következménye nem lett.

1960-tól a fő munkahelyem mellett mellékfoglalkozási munkát vállaltam a Hungarhotels Vállalat műszaki osztályán, ahol nagy építkezéseken (Astoria Szálló bővítése, Margitszigeti Nagyszálló bauxit utáni rekonstrukciója) a műszaki ellenőr mellett **épületgépész szaktanácsadóként** működtem tíz éven át. 1964-ben a Munkaügyi Minisztériumtól kértem a szakértők névjegyzékébe való felvételemet, ami 1964. február 25-én meg is történt. Ettől kezdve építési-szerelési és üzemeltetési kérdésekben szakmai tanácsokat, véleményeket adtam, elsősorban egészségügyi intézményeknek. Így közreműködésemmel létesült a Sportkórház új bonctani épülete, a Kardiológiai Intézet epidemiológiai pavilonja. Ugyancsak közreműködtem az Idegsebészeti Intézet Amerikai úti főépületének teljes villamoshálózati felújításánál, továbbá előkészítettem az Állami Fodor József Gyógyintézet rehabilitációs épületének programját. Az egészségügyi intézmények műszaki felszereltségével és szakmai követelményeivel kapcsolatban számos közleményem jelent meg az „Egészségügyi Gazdasági Szemle” című szakmai folyóiratban. Részt vettem az ÉTE Kórházépítési Szakbizottság munkájában. 1971-ben ennek nemzetközi kongresszusán előadást tartottam a könnyű épületszerkezetek alkalmazásának épületgépészeti vonatkozásairól. Tagja voltam a Magyar Elektrotechnikai Egyesületnek, és elnöke voltam az Egészségügyi Szabványosítási Bizottságnak. Emellett részt vettem itt a kerületben a Hazafias Népfront mérnökökből, technikusokból álló műszaki körének a munkájában. Ez társadalmi munka volt, például régi épületek felújítása. Volt egy régi múzeum a kerületben, annak teljes felmérését megcsináltak, javaslatokat tettem, számításokat készítettem. Szívesen csináltam.

Politikai jellegű tevékenységet 1986-ban kezdtem újra végezni, a Bajcsy-Zsilinszky Társasággal. Úgy kerültem ide, hogy amikor az Onkológia főmérnöke voltam, közben kirendeltek a Sportkórházhoz is, ahol a főmérnök lebukott valami korrupción, és valakinek vinni kellett a dolgokat. Ott a gazdasági igazgatóval nagyon meleg barátságba kerültem. Novák Károlynak hívták, azóta meghalt, én búcsúztattam. Megjárta a frontot, szerencsésen hazakerült, és megírta az emlékiratait „Találkozásom a történelemmel” címmel. Először csak szakmailag beszélgettünk, aztán másról is, és nagyon meleg barátság alakult ki közöttünk. Elmondta nekem, hogy ő ismerte személyesen Bajcsy-Zsilinszky Endrét, és tagja annak a kis társaságnak, amelynek az a célja, hogy 1986-ban, a születése 100. évfordulóján fölállítsák a szobrot. Már meg van rendelve, már csinálják. Úgy vannak bejegyezve, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság. Azt mondta, hogy neked ebben részt kell vened, mert ilyen emberekre van szükségünk. Belementem, és 1987-ben, 1988-ban, 1989-ben nagyon aktívan dolgoztam. Már nem féltam a Belügytől. Nem érdekelt. Érdekes módon a megfigyelésemet csak valamikor 1988-tól kezdték. Mert a Történeti Hivatalból kikért papírokban főleg azok a dolgaim vannak, amikor például tüntetésszervező voltam, előadást tartottam, temetőben beszédet mondtam.

Tehát a politikai tevékenységem ezzel kezdődött, és folytatódott azzal, hogy ez a **baráti társaság teljesen átszerveződött politikai társasággá**, és volt egy titkos helyünk, egy könyvraktár az Akácfa utcában, ott jöttünk össze, ha valami kényes dolgot akartunk megbeszélni. A Köröndön volt a Hazafias Népfrontnak egy gyönyörű terme, ötven-hatvan fő befogadására alkalmas, ott rendszeresen előadásokat szerveztünk. Olyan embereket fogadtunk, mint Eörsi István, Tamás Gáspár Miklós, Csoóri Sándor, Csurka István. Én ebben elsősorban szervezői szerepet vállaltam, a tagnyilvántartást vezettem, a levelezést bonyolítottam. Mire elértük, hogy ezer nyilvántartott tagunk volt, már nem fértünk be, és akkor valaki bemutatta a Jurta Színház igazgatóját. Rám bízták, hogy egyezzek meg vele. Valami egészen szentelenül kevés pénzt ígértem, és elfogadta. A Jurta Színház néhány hónap alatt híres intézménnyé vált. A dolog abban csúcsosodott ki, hogy a Bajcsy-Zsilinszky Társaság részt vett az Ellenzéki Kerekasztal munkájában. Jómagam a Bajcsy-Zsilinszky Társaság egyik delegáltja voltam az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásain, úgyhogy tevékeny részt vállaltam a rendszerváltásban.

A Magyar Demokrata Fórumnak alapító tagja vagyok, és 1990-ben bekerültem a XV. kerületi képviselő-testületbe, amelynek egy cikluson keresztül, 1994-ig tagja voltam.

Családomról

Feleségem, Schwartz Katalin, 1925-ben született Miskolcon. Valamikor az 1930-as években mint gyerek a szüleivel együtt Palesztinában volt. Pár évig lehettek ott, de az édesanyja sokat betegeskedett, és nagyon mostohák voltak a körülmények. Egy kibucban éltek, ahol az édesapja földmunkát végzett. Volt lakatos képesítése, de ott nem arra volt szükség. Néhány év múlva az orvos tanácsára, hogy az édesanyjának jobbat tenne, ha visszamenne a régi környezetébe, hazajöttek. A feleségem édesanyja Groszman lány, és annak a családnak volt valami lakatosüzeme Miskolcon. Ott dolgozott az édesapja. Szegények voltak. A feleségem négy polgárit [\[lxxvi\]](#) végzett, utána kitanulta a varrónő szakmát. Egész fiatalon dolgozott már Miskolcon.

A feleségemet a ruhagyűjtő századnál ismertem meg. Miskolci leány volt, és a miskolci gettóból cionista fiatalokkal együtt szökött meg. Sok mindenben ment keresztül, többször szökött. Utoljára a Műegyetemen bujkált cionista gyerekekkel. Nyári időszak volt, lehetett július, augusztus. Volt egy

nagyon rendes tanársegéd, és a padláson csinált nekik helyet. Nem voltak sokan, öt-tíz fiatal, ott bujkáltak. De a sötétség, a nélkülözések, a bezártság rettenetesen idegnyomorító volt, és elszökött onnan. Akkor még voltak hamis papírai, szerzett egy albérletet, ahol Tóth Mária néven élt. A rendőrség pont egy ilyen nevű gyermektolvaj nőt keresett. Be volt jelentve, a rendőrök azt hitték, hogy megtalálták. Szerencsére nem volt otthon, amikor a detektívek odamentek, és a szállasadónője, aki azért sejtette, hogy ő miféle, megvárta a kapu előtt, és figyelmeztette, hogy itt vannak a hekusok. Így egy szál ruhában lógott meg onnan. Az egyik idősebb szakács, Strausz Zoli bácsi meglátta ott ténferegni, behozta, és a kamrában adott neki helyet. Mivel nem volt nagyon más fiatal, rám osztották a feladatot, hogy foglalkozzam egy kicsit vele.

A felszabadulás után bement a volt gettóba, akkoriban mindenki keresett valakit, és a gettó forgatagában egymásra találtak az édesapjával. Az apja túlélte a munkaszolgálatot, az anyját és a testvéreit Auschwitzba vitték, és ottvesztek. A gettóban találkoztam újra Katalinnal és az apjával. A házassággal meg kellett várni a nagykorúságomat, akkor még 24 éves korhoz volt kötve, és a szüleim egyáltalán nem örültek annak, hogy házasodni akarok, mert azt szerették volna, hogy tovább tanuljak. Akkor még előttem volt az egyetem. A zsidótörvények miatt nem mehettem egyetemre, egy egyszerű villanyszerelő voltam, és az apámnak természetesen az volt az elképzelése, hogy a háború után majd megyek rögtön tovább tanulni. Apám egyszerűen kijelentette nekem, hogy ő ezt nem helyesli, és amíg őrajta múlik, ő a pater familias, addig nem adja meg a hozzájárulását. Nem vesztünk össze, már külön élünk, kivettünk egy albérletet. **1945. augusztus után összeházasodtunk**, azért akkor, mert augusztusban töltöttem be a 24. életévemet. Bementünk az elöljáróságra, megszólítottunk két ilyen szolgát vagy kézbesítőt a folyósón, hogy jöjjenek tanúnak, és ez volt a házassági procedúra. Semmiféle ünneplés nem volt, se rokon, se semmi.

A feleségem **soha nem lépett be a pártba**. A háború után még a cionista kapcsolatait is csak egy rövid ideig tartotta fenn. Ha jól emlékszem, a Klállal [lxxvii]. Mivel volt kint pár évet Palesztinában, jól tudott ivritül, és ott tanított egy ideig héberül. Meg voltak ilyen baráti összejövetelek, néha én is elmentem, mert érdekelt. De nagyon hamar elmaradtunk, talán már 1946-ban. Izrael megalakulásának nagyon örültünk, az arab-zsidó háborúban a zsidóknak drukkoltunk, és ezt nem titkoltuk [lxxviii]. Aztán már csak a Hazafias Népfrontban élt újra közéletet az 1980-as évek elejétől.

1947-ben megszületett az első gyerek, a kislány. És akkor nagyon erősen kellett hajtani, hogy minél hamarabb rendes fődél legyen a fejünk fölött. Lakást úgy szereztem, hogy a Gyarmat utcában megismerkedtem egy idősebb háztulajdonosnővel, akinek volt ott egy kis emeletes villája, amit a háború nagyon megtépzott. Megállapodást kötöttem vele, hogy hozzájárulok az újjáépítéshez. Amivel tudtam, saját kezűleg is. És ha jól emlékszem, volt ezer pengőm is, hiszen dolgoztam. A lakásba bemenni csak 1948-ban tudtunk. Ez bérlet volt, egy nagyon kicsi, egyszobahallos lakás fürdőszobával és konyhával. Egy hátránya volt, hogy félig alagsor volt. Ha kinézett az ember az ablakon, akkor rögtön ott volt a föld. Ettől függetlenül nem volt egészségtelen, rendes ablaka volt, és jó cserépkályha volt benne. Tartozott hozzá még egy pincerekesz, ahol a tüzelőt tartottuk. Emlékszem, hányszor cipeltem a hátamon haza az ötvenkilós zsákokban a tüzelőt.

Nagyon **szerényen élünk**, de mindenünk megvolt. A feleségem nagyon ügyesen segített a gazdasági életünkben. Eredetileg női szabó mesterséget tanult, de volt egy specialitása, a kézi kötés. És abban az időben, amikor mi összeházasodtunk, még Magyarországon nagy értéke volt a

szép, kézzel kötött pulóvereknek. A munkaszolgálatos időből volt egy baráti köröm, akik közül az egyiknek a Váci utca és a Vörösmarty tér sarkán volt üzlete, a Halas és Frank, ahol most az a szép ékszerbolt van. Ők átvették a feleségem által készített kötött dolgokat. Ő nemcsak a kötést tudta megcsinálni, hanem az összeállítást is. Sokáig nem helyezkedett el. Otthon varrt és kötött. Aztán az 1950-es években az Élelmiszerjegy Hivatalban alkalmazták, mert szépen tudott írni. Később a Magyar Hirdetőnél dolgozott. Oda Anna húgom vitte be. Emellett mindig csinált ezt, azt. Nem csak a kötést. Remekül megtanulta a bőrdíszműmunkát is. 1956 után, amikor sokan mentek el Magyarországról, egy mérnök kollégám hivatalosan kivándorolt családotól, és mivel minden vagyonukat pénzzé akarták tenni, egy nagyon jó varrógépet vettem. Ez egy olyan erős gép volt, hogy bőrt is lehetett varrni rajta. Táskákat csinált, öveket. Ebből is jött pénz. Azért soha nem éltünk olyan jól, hogy autót vettünk volna. Soha nem volt autónk. Nyaralni sem jártunk, ráadásul a rákoscsabai nyaraló sem volt meg. Abba ugyanis a nyilas idők alatt beköltöztek, nem lehetett sehogy sem kitenni őket, úgyhogy az 1950-es évek elején a szüleim eladták lakottan 10 000 forintért. Külföldön soha nem voltunk együtt. Én voltam az 1970-es években néhányszor hivatalos úton az NDK-ban, nyugaton soha. Ez minden.

54 éves korában, a második infarktus után leszázalékolták, és rokkantnyugdíjas lett. Rengeteget cigarettázott. Ellenben mint nyugdíjas nagyon mozgékony volt, és itt, a XV. kerületben a Hazafias Népfrent kerületi szervezete és a Vöröskereszt indított egy jótékony célú egyesülést. Ha jól emlékszem, azt a nevet adták neki, hogy Humanista Klub. A Hazafias Népfrent adta hozzá a helyiséget. Ennek főként az volt a célja, hogy abban az időben, amikor Erdélyből sokan menekültek át, ez már az 1980-as években volt, ruhát és pénzt gyűjtöttek. Ennek a helyi mozgalomnak a vezetője egy evangélikus lelkész volt, akivel neki kitűnő kapcsolata volt.

1990-ben halt meg, és nem zsidó temetőben van eltemetve. Nem volt vallásos. Azt mondta, mint sok zsidó ember, hogy hogyan engedhette meg az Örökkévaló, hogy ez megtörténjen. Templomba sem volt hajlandó elmenni, és ragaszkodott hozzá, hogy őt az az evangélikus lelkész temesse el. Maga a rítus nem volt evangélikus, csak a lelkész búcsúztatta. A pappal én nagyon jó viszonyban voltam. Sajnos valami okból elment Dél-Amerikába. Egy vagy két levelet még váltottunk, aztán megtudtam, hogy meghalt, aránylag fiatalon.

Anna húgom nem jutott el az érettségiig, de azért jól megtanulta az irodai munkákat. Jól tudott gépelni, gyorsírni. Utoljára a Magyar Hirdető Vállalatnál volt irodai dolgozó. Amikor férjhez ment, akkor ide költöztek, ebbe a rákospalotai házba, anyámhoz. A húgom 1954-ben ment hozzá Bolmányi Ferenc festőművészhez. Nem tudom, hogy egyházi esküvőjük volt-e, valószínű, de én nem voltam az esküvőjükön. Gyerekük nem volt.

Bolmányi nagyszerű festőművész volt, eredetileg nagyszerű portréista, és eleinte jól ment neki, még az angol királyi családtól is volt rendelése. Aztán a Rákosi-rendszerben nem engedték érvényesülni, egyrészt azért, mert a nonfiguratív stílusa szemben állt az akkori szocialista realizmussal, másrészt azért, mert ő valóban nagyon vallásos zsidó ember volt^[ix].

Amikor Anna és a férje ideköltöztek, anyám már nagyon sokat betegeskedett. Már velünk élt, amikor 1960-ban meghalt. Zsidó temetőben van eltemetve. Annáék nem bírták anyagilag fenntartani ezt a nagy házat. Akkor még nem volt gázfűtés, hanem cserépkályhák voltak. És egy ilyen nagy háznak a fenntartásához technikai tudásra is szükség van. Egyszerűen nem bírták. Annyira nem bírták, hogy mindig panaszkodtak, hogy télen elfagynak a vezetékek. És akkor

felajánlottuk, hogy cseréljünk. Mi 1957-ig a Gyarmat utcában laktunk. Azt mondtam, hogy átengedem a Gyarmat utcai kis lakást, ott sokkal könnyebben boldogulnak, én pedig majd gondoskodom erről a házról. Sajnos ott sem voltak szerencsések, mert egy nagy nyári zivatarban visszafolyt a házba a csatornavíz, és elárasztotta őket. Amíg én laktam ott, addig nem fordult elő olyan eset, hogy nem működött a csatorna. Lehet, hogy azt hitték, a csere előtt eltitkoltam előlük. De akkor Bolmányinak már régebben bent volt egy pályázata műteremre. És szerencsére 1965-ben kapott a Bartók Béla úton egy gyönyörű műteremlakást. Egy szobrászé volt, aki ezt a Éva szobrot is csinálta, ami itt áll. (Mutatja a kb. fél méteres kisplasztikát.) Eredetileg párban volt, Ádámot a Kígyó utcai patika vette meg, én pedig egy barátomtól kaptam ajándékba Évát. Szóval megkapták azt a műteremlakást, és az életük így rendeződött. A rendszerváltás után már a képei is keresettek lettek. 1990-ben Bolmányi meghalt, és Anna haláláig abban a lakásban maradt. 2002-ben halt meg, és zsidó temetőben temették el.

Röviden a **gyerekeimről**. Judit 1947-ben született. Amikor a gimnáziumban leérettségizett, akkor már az egészségügyben dolgoztam, és bevitettem a mi kórházunkba. Ott tanulgatott egy darabig a laboratóriumban, és aztán saját erejéből a KÖJÁL-hoz [\[ixxx\]](#) került, és különböző szakfolyamok elvégzésével mikrobiológiai szakasszisztensi képzettséget szerzett. A mai napig ezt csinálja, csak időközben a KÖJÁL neve lett ÁNTSZ. 1968-ban, 19 éves korában férjhez ment egy katonatiszthez. Amikor a férjét Kaposvárra vezényelték, ment vele, de ott is a KÖJÁL-nál helyezkedett el, és ugyanazt csinálta. Született egy fia, aki most Németországban él. Nem nagyon tudok róla, nem tudom, hogy mit csinál. Sajnos, a lányom házassága megromlott, és tíz év múlva elváltak. Később újra férjhez ment, de 2000-ben megözvegyült. Azóta egyedül él. Péter 1959-ben született. Az I. István Gimnáziumban (ma: Szent István Gimnázium) érettségizett, majd az ELTE TTK-n meteorológus szakot végzett 1984-ben. 1999-ben doktorált. Éghajlatkutatással foglalkozik, rendszeresen jelennek meg szakcikkei nemzetközi folyóiratokban és hazai orgánumban. Volt házasság, de aztán elvált. Gyereke nincs.

Ami a barátokat illeti, a Hajdú házaspárt már említettem. Velük mindvégig összejártunk, együtt kirándultunk. Még egy ilyen szoros és régi barátság nem volt, de volt sok. A munkahelyeimről mindig kerültek újabb és újabb baráti kapcsolatok. Nem csak családi barátok, hanem olyanok, akikkel leültem egy pohár borra beszélgetni, akikkel valamit együtt csináltunk. A feleségemnek is volt saját baráti köre. Például voltak barátnői, akikkel néha kártyáztak. Aztán voltak barátnői a jótékonykodási munkából. Tulajdonképpen nincs semmiféle változás abból, hogy szegény feleségemet eltemettem. Azzal a körrel, amellyel ő és én kapcsolatot tartottunk, továbbra is megmaradtak a jó baráti kapcsolatok.

[\[i\]](#) Vágvecse - Nyitra vm., kisközség, 1910-ben 1100 magyar és szlovák lakosa volt. Trianon után Csehszlovákiához került, 1993 óta Szlovákia. - A szerk.

[\[ii\]](#) Zsámbék - Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., nagyközség, 1920-ban 4300 német és magyar lakos. - A szerk.

[\[iii\]](#) Abony - a későbbi Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben lévő nagyközség. - A szerk.

[\[iv\]](#) lásd: polgári iskola

[\[v\]](#) Gót betű - a középkorban kialakított, sajátos, német, hegyes betűtípus. Gutenberg ezt használta első nyomtatványaihoz. A német nyelvterületen a 20. század közepéig rendszeresen használták. -

A szerk.

[vi] A Caterpillar cég Benjamin Holt (Holt Manufacturing Co.) és David Best (C. L. Best Tractor Co.) addig önálló traktorgyártó cégeinek egyesítésével jött létre 1925-ben, de a Holt-féle Caterpillar márkanévű hernyótalpas traktort már használták az antanthatalmak az első világháború során. - A szerk.]

[vii] Karpaszományt azok az érettségivel rendelkező katonák viseltek, akiket behívtak tényleges katonai szolgálatra, és tartalékos tiszti kiképzésben részesültek. Lásd még: tartalékos tisz - önkéntes. - A szerk.

[viii] Lovas Gyula vívómester 1870-ben született, költőként, íróként is számon tartották. - A szerk.

[ix] A Magyar Vörös Hadsereg a Tanácsköztársaság (lásd ott) fegyveres ereje, felállítását 1919. március 22-én rendelték el, augusztus 6-án feloszlatták. - A szerk.

[x] lásd: nők behívása a nyilas hatalomátvétel után

[xi] lásd: halálmenetek Hegyeshalomba

[xii] Elsüllyedt uszályt a szakirodalom nem említ. A nyilasok november 6-tól nagyjából november végéig mintegy 30 ezer budapesti zsidót és kb. 50 ezer munkaszolgálatost hajtottak a nyugati határszélre, főleg gyalog. A Nemzetközi Vöröskereszt egyik vezetőjének jelentése szerint a Budapestről Hegyeshalom felé hajtott deportáltak egy részét Gönyűnél négy kikötött uszályon szállásolták éjszakára. Sokan a végkimerültségtől a jeges Dunába estek, másokat a nyilasok löktek a vízbe. (Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon. Budapest, 1948) - A szerk.

[xiii] A Herzl család nevezetes tagja Herzl Tivadar (Theodor Herzl, Budapest, 1860 - Edlach, 1904), a modern cionizmus megalapítója volt. Lásd: cionizmus. - A szerk.

[xiv] lásd: az 1929-es gazdasági világválság

[xv] A lampasz az egyenruha nadrágjának két oldalán végigfutó színes sáv. - A szerk.

[xvi] Gaál Béla filmjét 1934-ben mutatták be, a vezérigazgató és a gépírólány szerelméről szóló történet az év mozisikere volt (Kabos Gyula volt az egyik főszereplő). - A szerk.

[xvii] lásd: antiszemita közhangulat az 1920-as évek elején

[xviii] A Bibliában számos, a jótékonykodással kapcsolatos törvény van: ilyenek azok a mezőgazdasági törvények, amelyek lehetővé teszik, hogy a szegények is részt vehessenek az aratáson (leket, sikca, pea), továbbá az özvegyeket, árvákat, idegeneket és szegényeket támogató törvények. A szegények alkalmat adnak a gazdagoknak a micva gyakorlására. Ezzel együtt azonban voltak persze zsidó koldusok is - lásd: snorrer -, noha a zsidó közösségek kötelessége volt saját szegény tagjaik támogatása. - A szerk.

[xix] lásd: nyilas hatalomátvétel

[xx] lásd: Magyarország német megszállása

[xxi] lásd: kistarcsai internálótábor

[xxii] lásd: Stöckler Lajos

[xxiii] lásd: Ferenczy László

[xxiv] Lullay Leó - százados, Ferenczy László adjutánsa. Ő vezette a csendőrség küldöttségét az 1944. május elején Bécsben tartott tanácskozáson, ahol a deportálások ütemtervét és útvonalát véglegesítették. Szálasi hatalomra jutása után Ferenczy segítője a magyar zsidótlanítási különítményben. - A szerk.

[xxv] Dr. Kurzweil István a Központi Zsidó Tanács lakásügyi osztályának nem vezetője volt, csak ügyintézője. A vezetője Müller Rezső volt. - A szerk.

[xxvi] lásd: ruhagyűjtő század

[xxvii] Braham szerint „A rendőrök saját polgári ruhájukat viselték a sárga csillaggal. Egyenruhájuk a Tanács által kiadott fekete sapka volt, és valamennyien gumibottal jártak. A gumibotokat azonban sokszor elkobozták a nyilasok vagy az SS emberei" (Braham: i. m., II. kötet. 224 oldal).- A szerk.

[xxviii] Erre azután került sor, hogy a nyilasok be-betörték a gettó területére, és tömegmészárlásokat követtek el. 1945. január 12-én száz rendőrt vezényeltek a gettóba és egy 15 fős nyilas egységet. - A szerk.

[xxix] Köhler Ferenc lazarista szerzetes volt, akiről a következőket említette Szenes Sándornak, a Befejezetlen múlt c. interjúkötet (1986) szerzőjének és kiadójának interjúalánya, Hetényi-Varga Károly tanár: „A pápai nunciatúra menleveleivel nemegyszer Hegyeshalomig követte a halálmarsot, hogy az utolsó pillanatban - szembeszállva a keretlegények durvaságával - kiemeljen embereket a csoportból." - A szerk.

[xxx] lásd: munkaszolgálat (musz), 1944. március 19. utáni időt tárgyaló bekezdés

[xxxi] lásd: halálmenetek Hegyeshalomba

[xxxii] Börgöndpuszta Székesfehérvár külterülete, amely a várostól 11 kilométerre van. Székesfehérvár szakirodalmi ismereteink szerint nem esett a halálmenetek útjába, tehát valamilyen más alkalomból kerülhetett a húga Börgöndpusztára. - A szerk.

[xxxiii] Rónai Zoltánról írja Braham id. művében: „...»rendőrségi összekötőként« tevékenykedett. Ennek a vakmerő férfinak a határozott és magabiztos fellépése (nem volt hajlandó viselni a sárga csillagját sem) azt a tévhitet keltette a vele tárgyaló rendőrtisztekben és nyilas funkcionáriusokban, hogy az ő emberük" (II. kötet, 203. oldal). - A szerk.

[xxxiv] Szalai Pál rendelte el januárban a 100 rendőr gettóba vezénylését, és személyesen vállalta a felügyeletüket; lényegében az ő nevéhez fűződik annak megakadályozása, hogy két nappal a gettó felszabadulása előtt német és nyilas egységek megsemmisítsék a gettó lakosságát. - A szerk.

[xxxv] lásd: a zsidók Dunába lövése

[xxxvi] lásd: népbíróságok Magyarországon

[xxxvii] később rendőrségi épület, jelenleg a Kempinsky szálló része. - A szerk.

[xxxviii] lásd: DEGOB

[xxxix] Csipkegyáros

[xl] Ember Mária: Ránk akarták kenni, Héttorony Könyvkiadó, 1992

[xli] Märklin - a 19. század vége óta Göppingenben gyártott, és világszerte elterjedt fém konstrukciós játék, amelynek perforált elemeit csavarral lehetett összekötni. Nevét az üzem alapítójáról Eugen Märklinről kapta. A cég vezető szerepet játszott a játékvasutak, illetőleg vonatmodellek előállításában is. - A szerk.

[xlii] Erdélyi Mihály (1895-1979) - színész, színikazgató, operettszerző. 1934-ben önálló társulatot szervezett, és több kisebb színházat vezetett. Színházai különösen a nyári vendégfelléptetésekről voltak híresek. - A szerk.

[xliii] lásd: gimnázium és egyéb középiskolák

[xliv] lásd: zsidótörvények Magyarországon

[xlv] Rainer Maria Rilke (1875-1926) - német költő. - A szerk.

[xlvi] lásd: első bécsi döntés

[xlvii] lásd: muszos ruházat

[xlviii] Föltehetően az ukrajnai Zsitomir járásbeli Marki településről van szó. - A szerk.

[xl ix] A későbbi szakmunkás-bizonyítványnak megfelelő dokumentum. - A szerk.

[l] lásd: címek, megszólítások

[li] Megjegyzendő, hogy a munkaszolgálatosoknak kiosztott sapkákról a nemzetiszínű csíkkal ellátott sapkarózsát leszedték. - A szerk.

[lii] Háromszék vm.

[liii] 1942 októberétől 1943 júniusáig Nagybaczoni Nagy Vilmos volt a honvédelmi miniszter. Lásd ott. - A szerk.

[liv] ma: Volovec

[lv] ma: Podobovec

[lvi] Ruszinok vagy rutének - Galíciában és Kárpátalján, valamint Bukovinában élő, ukrán nyelvjárást beszélő keleti szláv népcsoport elnevezése. - A szerk.

[lvii] Ferencváros

[lviii] A Timót utcai szertárról lásd még: a Dr. Forgács Tiborral és M. M. I.-vel készült Centropa interjút. - A szerk.

[lix] Az első (angol) légitámadás 1944. április 3-án érte Budapestet. Ezt követően rendszeressé váltak a légitámadások. Lásd még: légitámadások Magyarország ellen; Budapest bombázása. - A

szerk.

[[lx](#)] Sokoldalú amerikai repülőgéptípus, amelynek kifejlesztése 1939-ben kezdődött, bombázóként használták a második világháború alatt. - A szerk.

[[lxi](#)] Valószínűleg az Amerikai út mellett lévő Columbus utcai menekülttáborra gondol. - A szerk.

[[lxii](#)] lásd: nyilas hatalomátvétel

[[lxiii](#)] a későbbi feleség

[[lxiv](#)] lásd: málenkij robot

[[lxv](#)] MSZDP

[[lxvi](#)] Kovács Gusztáv és Faludi Sándor cége (az 1930-as években : KOFA) az 1920-as évek végén már forgatott hangos filmeket. - A szerk.

[[lxvii](#)] Az 1930-as években az Ernst-házban - Nagymező u. 8. - működött a Schreiber hangstúdió, ahol a „Saját hangja, vigye haza!”-felvételeket készítették. Az 1960-as években, a József körúton is működött ugyanezzel a szlogennel egy hangstúdió. (Kozák Gyula: Lábjegyzetek a Hatvanas évek Magyarországa monográfiához, Kézirat). - A szerk.

[[lxviii](#)] A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1870-1948 között működő testület, amely a fővárosi középítkezések előkészítését és hatósági ellenőrzését látta el, és állást foglalt különféle városrendezési kérdésekben. - A szerk.

[[lix](#)] lásd: Rákosi-korszak; a kisipar államosítása

[[lxx](#)] üzemi bizottság

[[lxxi](#)] lásd: MSZDP

[[lxxii](#)] Középülettervező Intézet

[[lxxiii](#)] Budapesti Városépítési Tervező Intézet

[[lxxiv](#)] Fischer József (1901-1995) - építész, politikus, a CIAM magyar csoportjának egyik vezetője volt, az 1956-os forradalom idején az SZDP egyik újjászervezője, 1965-1976 között New Yorkban élt. - A szerk.

[[lxxv](#)] Valentiny Ágoston (szociáldemokrata politikus, 1944-1945-ben igazságügy-miniszter, 1950-1955 között koncepció per vádlottjaként börtönben volt) fiáról van szó, aki az Építésügyi Minisztériumban dolgozott. - A szerk.

[[lxxvi](#)] lásd: polgári iskola

[[lxxvii](#)] lásd: klálcionisták

[[lxxviii](#)] lásd: az 1948-as függetlenségi háború Izraelben; hatnapos háború; az 1973-as arab-izraeli háború

[lxxix] Bolmányi Ferenc (1904-1990) - pályája kezdetén sikeres portréfestő volt (a bécsi „legfelső tízezer” tagjairól, Anna királyi hercegasszonyról stb. készített képeket), és jólétben élt. 1933-ban abbahagyta a sikeres portréfestő életformát, Szentendrén telepedett le, és szinte nyomorgott. 1938-tól folyamatosan behívták munkaszolgálatra, de túlélte a háborút. 1948-ban a politikai terrorhullám elsöpörte az Európai Iskola, a polgári festészet, az avantgárd, az absztraktok kiállítási, megmutatkozási lehetőségeit. Bolmányit, akárcsak az Európai Iskola tagjait, egy évtizeden keresztül kizárták a nyilvánosságból. Először 1966 márciusában volt kiállítása a Fényes Adolf Teremben, majd 1973 márciusában az Ernst Múzeumban életmű-kiállítása nyílt. 1984-ben, 80. születésnapja alkalmából az Ernst Múzeumban mintegy 160 képéből rendezték meg jubileumi kiállítását. (S. Nagy Katalin) - A szerk.

[lxxx] Közegészségügyi és Járványügyi Intézet